

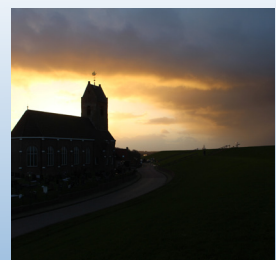
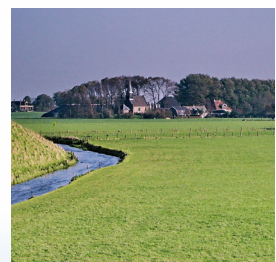
Regioplan

Vitale Waddenkust

verbindt

vertelt

vermaakt

Voorwoord

Voor u ligt het Regioplan van de Vitale Waddenkust. Het onderzoek voor dit regioplan is uitgevoerd door twee verschillende bureaus, te weten Weusthuis en Partners en Compass4u.

Het doel van de Vitale Waddenkust is:

“Het versterken van de beleefbaarheid in de Waddenkustregio door versterking en verbinding van bestaande zaken en nieuwe initiatieven langs de Waddenkust.”

Het Regioplan Vitale Waddenkust is een voorbeeld van een uitwerking van de krachtige samenleving. De kwartiermakers Vitale Waddenkust willen de samenwerking bevorderen tussen dorpen, stichtingen, verenigingen, ondernemingen en de overheid om de kwaliteit van wonen, werken en vrije tijd voor alle inwoners en bezoekers van de regio te waarborgen, en waar mogelijk te verbeteren. We verbinden en stemmen activiteiten en initiatieven op elkaar af ('samen doen') en zetten ons in en dragen medeverantwoordelijkheid voor het behoud en versterken van de (be)leefbaarheid van ons gebied. Door de inspanningen van professionele partijen en van vele vrijwilligers in de streek beter op elkaar af te stemmen en deze partijen te verbinden wordt samen meer bereikt.

Samen met de twee bureaus en vele andere instanties zijn we tot een regionaal omvattend plan gekomen om bovenstaand te realiseren. Daarbij kan worden geput uit de reeds vele dorpsvisies en resultaten bijeenkomsten die door de dorpen de afgelopen jaren zijn georganiseerd. Wij willen als werkgroep Vitale Waddenkust dan ook onze dank uitspreken voor de vele werkzaamheden die al zijn gedaan en het vertrouwen in zaken die we de komende jaren samen langs de Waddenkust op gaan pakken.

Tevens wil ik mijn collega's van de kwartiermakers Vitale Waddenkust, namelijk Johannes Houtsma en Harry Feenstra graag bedanken voor de fijne samenwerking. Ik wens u veel leesplezier toe.

Sjak Papma

Kwartiermaker Vitale Waddenkust

Ferwert, 15 maart 2019

Samenvatting Regioplan Vitale Waddenkust

Welke uitdaging ziet de Vitale Waddenkust voor deze regio?

In de regio van de Vitale Waddenkust (van Oude Leije tot Lauwersoog) gebeurt veel. Allemaal projecten en plannen die op zichzelf al parels zijn (denk aan Dijk fan in Wiif, de nieuwe terp bij Blija, een getijdenbad bij Wierum, Holwerd aan Zee, de terp van Hegebeintum en ga zo maar door). Wat er in het gebied ontbreekt is verbinding van al die parels tot een prachtig kralensnoer. Pas door verbinding ontstaat een nog grotere meerwaarde voor het gebied. Een gebied waar we als inwoners trots op kunnen zijn! En dat mogen we best uitdragen en mensen van elders enthousiasmeren voor onze prachtige Vitale Waddenkust. In het verbinden van de kracht van de regio van onderop, ziet de werkgroep Vitale Waddenkust een belangrijke taak liggen. Zij is bereid om dit namens de projecten en dorpsbelangen in de regio op zich te nemen. Dit ontzorgt deze partijen. Voorliggend Regioplan zorgt voor focus op datgene waar we als regio al sterk in zijn en waar we in kunnen groeien.

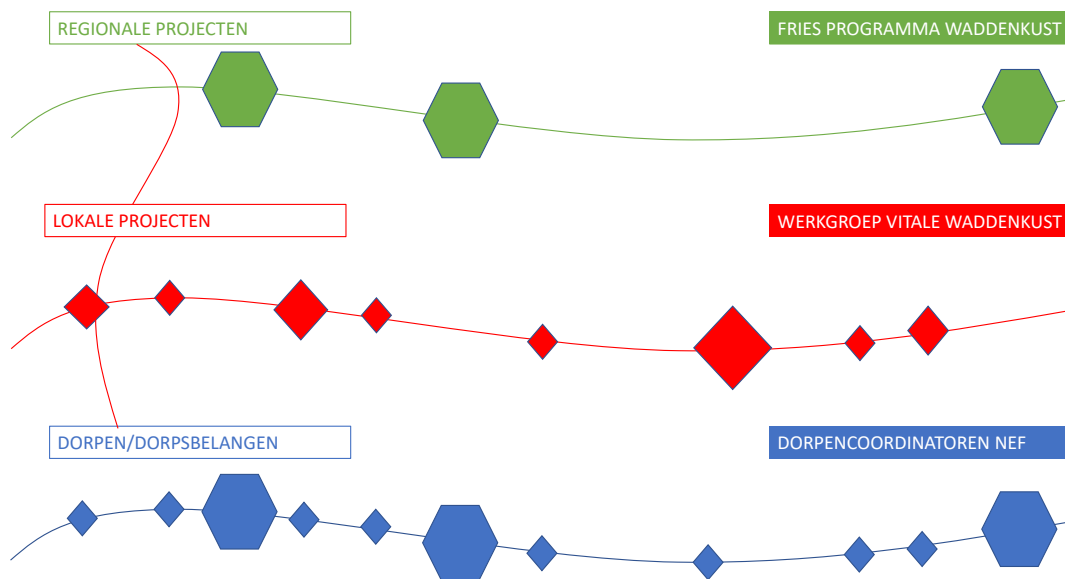

Wat voegt de Vitale Waddenkust toe aan wat er al is?

We zien om ons heen heel veel gebeuren op het gebied van visievorming en verbinding. De werkgroep Vitale Waddenkust is er niet om dat over te doen. Het wil de gaten opvullen die nu blijven liggen en daarmee andere partijen ontlasten die op dit moment niet toekomen aan het opvullen van die gaten. Op provinciale schaal wordt hard gewerkt aan het Fries Programma Waddenkust. In dit programma komen grote regionale opgaven bij elkaar (denk bijvoorbeeld aan de dijkverzwaring door Rijkswaterstaat en de opgaven van Wetterskip Fryslân). Het Fries Programma Waddenkust zorgt voor verbinding tussen deze grote regionale projecten.

Op lokale schaal spelen de dorpen en hun dorpsbelangen een belangrijke rol in de leefbaarheid van hun eigen dorp. De dorpencoördinatoren van de gemeente zorgen hier voor verbinding.

De werkgroep Vitale Waddenkust moet juist zorgen voor de verbinding tussen de lokale projecten, die van onderop ontstaan. Dat is de zogenaamde 'missing link'. Daar wil de werkgroep Vitale Waddenkust graag invulling aan geven. Bovendien ziet de werkgroep ook enorme meerwaarde in het verbinden van de lokale projecten met de regionale projecten én uiteraard met de dorpen. Ook dat blijft nu liggen.

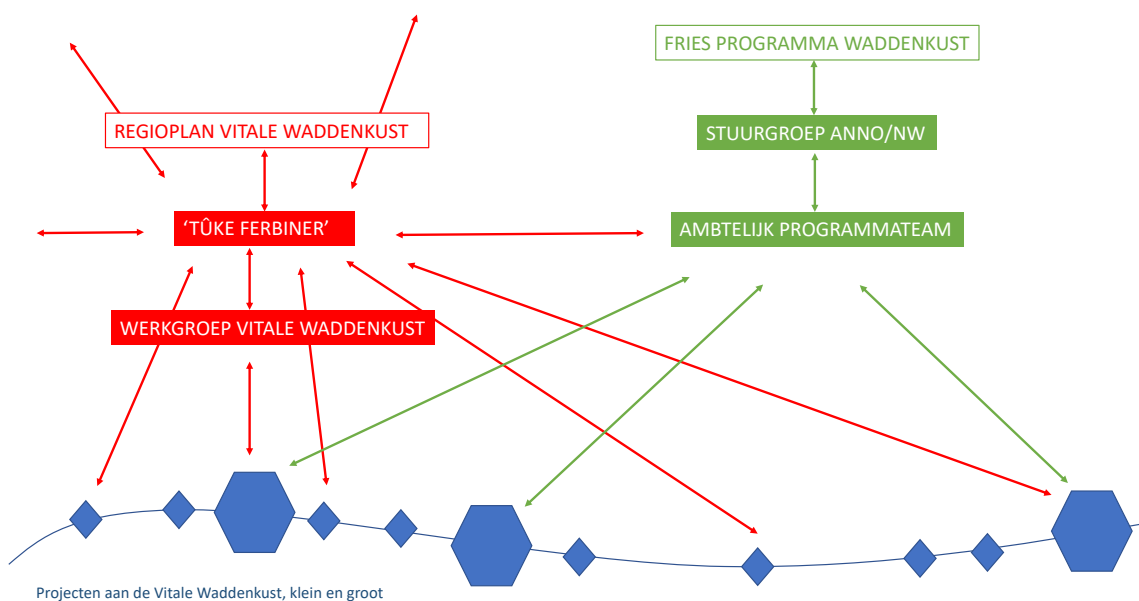

Hoe wil de Vitale Waddenkust hier invulling aan geven?

De op te richten Werkgroep Vitale Waddenkust wordt een platform om die samenwerking en synergie tussen dorpen, projecten en grote regiopartijen te bevorderen. Door delen van kennis en contacten samen verder komen en de waddenkust (be)leefbaar maken voor bewoners en bezoekers.

De werkgroep wil dit graag faciliteren door daar zelf veel vrijwillige uren in te steken én door het aanstellen van een 'tûke ferbiner'; iemand die de oren, ogen, handen en voeten is van de werkgroep en die beroepsmatig verbindingen legt in de regio. Bovendien vertegenwoordigt deze persoon de (burger)initiatieven van onderop bij de gemeente, de provincie, het Wetterskip (verenigd in het Fries Programma Waddenkust) en ander regionale spelers (zoals het Fryske Gea en Staatsbosbeheer).

Het organisatieschema ziet er als volgt uit:

De werkgroep gaat waar mogelijk nauw aansluiten (en gebruik maken van) de faciliteiten van het Fries Programma Waddenkust. Er zijn daarover al gesprekken gaande. Zo is het denkbaar om gezamenlijk de communicatie rondom de projecten op te pakken, zodat al die projecten ook van elkaars bestaan weten. Dit inspireert! Met Regiomarketing en Toerisme (RMT) en MerkFryslân kan de marketing van de regio verder op worden gepakt. RMT en MerkFryslân werken beide aan een marketingplan en daar sluit de werkgroep graag bij aan.

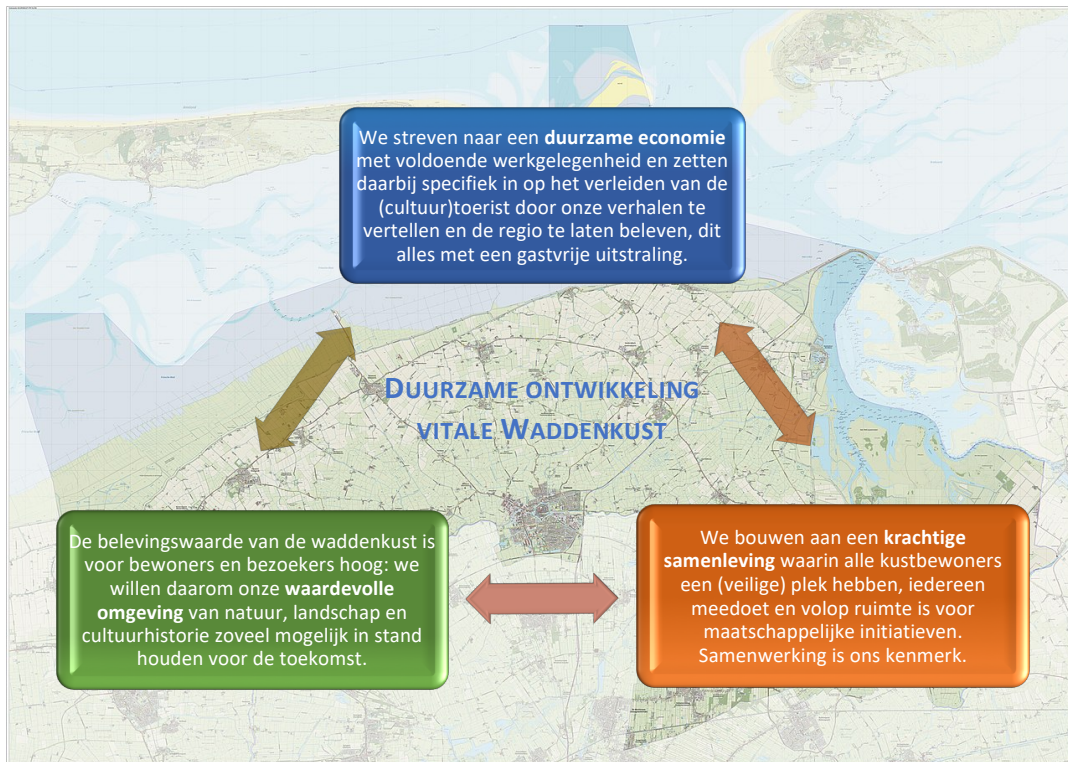
Voor de financiering van de Vitale Waddenkust is voor de duur van twee jaar ongeveer €265.000 nodig voor het verbinden van projecten binnen de regio, het verbinden van de regio aan andere partijen en de communicatie die dit vraagt. Met die investering wordt een hefboom gecreëerd op meer dan €200 mln aan investeringen en de vele vrijwilligersuren die de komende jaren in het gebied worden geïnvesteerd.

Aan de slag vanuit het Wenkend Perspectief

De werkgroep gaat aan de slag vanuit het wenkend perspectief van de regio. We kennen allemaal de kwaliteiten van de regio, maar benoemen die nog te weinig. We mogen best trots zijn en dat ook uitdragen. De meest genoemde kwaliteiten uit het kwalitatieve onderzoek (dat voor het opstellen van dit Regioplan is gedaan) zijn samengevat in onderstaand schema:

Vanuit die kernwaarden, werken we vervolgens aan de drie P's: people (krachtige samenleving), planet (waardevolle omgeving), profit (duurzame economie).

Daarnaast werken we aan de belevingswaarde voor de toeristen en recreanten van ons gebied. Die kan vanuit verschillende invalshoeken worden beschouwd. Vooral natuur, rust en ruimte, maar ook cultuur en agrotourisme spelen hierbij een belangrijke rol in de waddenkustregio.

Aan de slag met de Ontwikkellijnen

Met betrekking tot een duurzame recreatieve ontwikkeling van de waddenkust zien we drie belangrijke ontwikkelijnen die kunnen bijdragen aan het wenkend perspectief zoals hierboven beschreven. Hiermee willen we samen met de dorpen en projecten aan de slag:

1. Ontwikkeling van **toeristische iconen** om nationale en internationale bezoekers aan te trekken; inzetten op unieke karakter van de regio, rust, ruimte en cultuurhistorisch landschap.
2. Ontwikkeling van **kleinschalige recreatie**; aansluitend op de kernwaarden, met respect voor de waardevolle omgeving en krachtige samenleving.
3. Inzetten op **slimme combinaties van de recreatief-toeristische voorzieningen**; inzetten op efficiënte, slimme afstemming, samenwerking, saamhorigheid, trots en synergie. En inzetten op overkoepelende communicatie en goede vindbaarheid. Met focus op natuur, cultuur(historie), toerisme en recreatie, maar waar mogelijk te combineren met overige opgaven in de kustregio.

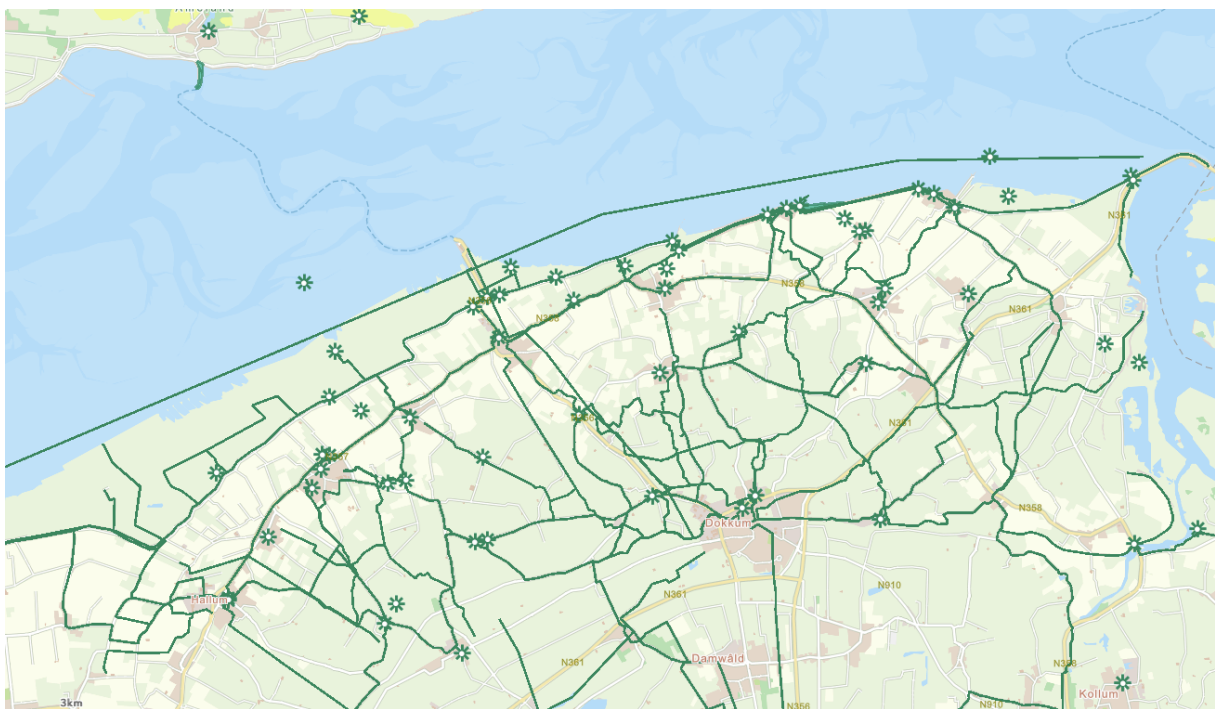
De werkgroep Vitale Waddenkust legt in dit Regioplan de focus op een duurzame toeristisch-recreatieve ontwikkeling. Maar er liggen meer opgaven voor onze regio. Wij willen, daar waar mogelijk, proberen dwarsverbanden met deze andere opgaven te leggen en kijken hoe de initiatieven bij kunnen dragen aan de realisatie daarvan.

Te noemen opgaven voor de regio zijn:

- ♣ **Energietransitie;** vanuit het Klimaatakkoord zal er een transitie moeten gaan plaatsvinden om van de fossiele brandstoffen af te komen. Dorpen als Raard en Boarnwird pakken dat al voortvarend op en willen een voorbeeld voor de regio zijn.
- ♣ **Klimaatadaptatie;** de samenleving moet zich steeds meer aanpassen aan het actuele of verwachte klimaat en de effecten daarvan om de schade die gepaard kan gaan met klimaatverandering te beperken en de kansen die de klimaatverandering biedt te benutten.
- ♣ **Circulaire economie;** in een circulaire economie staat het hergebruik van producten en grondstoffen daarmee centraal en worden afval en schadelijke emissies naar bodem, water en lucht zo veel mogelijk voorkomen. De regio kan hierin ook onderscheidend worden door bijvoorbeeld de eerste plastic tasje vrije gemeente van Nederland te worden.
- ♣ **Snel internet;** digitale ontsluiting van het buitengebied is voor wonen en werken in het landelijk gebied een must en is in de toekomst voor steeds meer bezoekers een eis aan de vakantieplek (denk aan bijvoorbeeld virtueel al een deel van het museum zien of gebruik van apps met informatie of ervaringen).
- ♣ **Verzilting;** de druk van zoute kwel neemt toe en daardoor ook de (kans op) verzilting. Juist in deze regio kunnen pilots worden opgestart voor zilte teelten. Van een nood een deugd maken.
- ♣ **Biodiversiteit;** Agrarisch Collectief Waadrâne wil de natuurlijkere overgang van Wad naar land versterken (groen-blauwe dooradering) en benutten voor meer biodiversiteit.

We zijn al aan de slag

Er staat al voor meer dan €8 mln aan kleinere en maar liefst €200 mln aan grote projecten op stapel in de Vitale Waddenkustregio. Rijp en groen, groot en klein. Al deze projecten leveren een bijdrage aan de ontwikkellijnen, versterken de kernwaarden en voeden in ieder geval één van de drie P's.

Overzicht projecten in de regio Vitale Waddenkust (Bron: provincie Fryslân, 2019)

We kennen al een aantal belangrijke 'toeristische iconen' (ontwikkellijn 1) waaronder het Unesco Werelderfgoed, maar ook Hegebeintum, Nationaal park Lauwersmeer, Sense of Place en het in ontwikkeling zijnde Holwerd aan zee. Ook de vele verhalen van inpoldering, de strijd tegen het water en het heden en verleden van bewoners en hun omgang met cultuur en natuur zijn uniek.

De overgrote meerderheid van de projecten valt onder ontwikkellijn 2 'kleinschalige recreatie'. Het leggen van 'slimme combinaties van de recreatief-toeristische voorzieningen', de derde ontwikkellijn blijft nu nog achter. Daar is met digitale techniek en samenwerking heel veel te winnen. Het verhaal van de regio moet verteld worden. Het is een snoer waaraan de parels (of het nu toeristische iconen zijn of kleinschalige recreatievoorzieningen) moeten schitteren. Het gebied wordt daarmee beter (be)leefbaar.

De regio verbindt, vertelt en vermaakt!

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	1
Samenvatting Regioplan Vitale Waddenkust	2
Inhoudsopgave	8
1. Inleiding	9
2. Wenkend perspectief Vitale Waddenkust.....	11
2.1 De kernwaarden van de Waddenkust.....	11
2.2 Het perspectief voor een Vitale Waddenkust.....	12
3. Ontwikkellijnen	16
3.1 Drie ontwikkellijnen	16
3.2 Koppelkansen met andere opgaven.....	22
4. Bestaande projecten en initiatieven in perspectief	25
4.1 Wandelen en fietsen	26
4.2 Cultuur, Kunst en Historie.....	26
4.3 Vaarroutes en natuurverbindingen.....	27
4.4 Natuur en Landschap.....	28
4.5 Evenementen en bijeenkomsten	28
4.6 Sport, recreatie en beleving.....	29
4.7 Samenleving en saamhorigheid	30
4.8 Infrastructuur en bereikbaarheid.....	31
4.9 Samenvattend.....	33
5. Programmastructuur	35
5.1 Overige programma's en visies.....	35
5.2 Programmastructuur Vitale Waddenkust.....	36
5.3 Communicatie	38
5.4 Financiering.....	39
Geraadpleegde bronnen	42
Bijlage I. Krimp en de gevolgen	43
Bijlage II. Gebiedsbeschrijving.....	45
Bijlage III. De zeven belevingswerelden.....	49
Bijlage IV. Projectenoverzicht.....	51

1. Inleiding

Een vitale waddenkust houdt in dat we met minder mensen en een andere samenstelling van de bevolking de economische vitaliteit en leefbaarheid in de Waddenkustregio op peil moeten houden. Dat is de uitdaging waar de Waddenkustregio de komende jaren mee te maken krijgt. Een economisch vitale regio biedt perspectief voor de jeugd, het betekent werk en inkomsten. De jeugd blijft eerder in de regio wonen, wat resulteert in een florerende bedrijvigheid, wat weer personeel van elders aantrekt.

Het Rijk staat steeds verder af van de ontwikkelingen in de regio's. De invulling van de economische vitaliteit en leefbaarheid wordt overgelaten aan de provincies en regiogemeenten, samen met lokale maatschappelijke partners. Er zijn vele initiatieven, rapporten, onderzoeken en beleidsnota's over economische vitaliteit en leefbaarheid in de Waddenkustregio. De onderlinge afstemming is echter nog beperkt en van omzetting in gerichte actie is nog te weinig sprake.

De inwoners van noordoost Fryslân hebben daarop de handen ineengeslagen en zijn zelf aan de slag gegaan om vitaliteit en leefbaarheid van hun omgeving aan te pakken. Waarna in 2016 meer dan 18 dorpen (van Alde Leie tot Lauwersoog), de gemeente Ferwerderadiel, It Fryske Gea en woningbouwcorporatie Noordwest Friesland gezamenlijk de handen ineengeslagen hebben om de samenwerking in de regio te versterken. Deze behoefte aan samenwerking is in een intentieverklaring bekrachtigd. Ook de provincie Fryslân, de Waddengemeenten en Wetterskip Fryslân zien deze behoefte. In het Fries Programma Waddenkust willen deze overheidspartijen hun samenwerking en afstemming in het gebied vormgeven.

Om een sociaal en economische impuls in deze regio te realiseren is het noodzakelijk dat lokale projecten en initiatieven worden versterkt. Projecten van de vele vrijwilligers in dorpen, maar ook projecten van 'grote partijen' als gemeente, provincie (Fries Programma Waddenkust), van Wetterskip (verkenning Koehool-Lauwersmeer) en de natuurorganisaties. Het bundelen van krachten in deze regio kan een enorme meerwaarde zijn voor de leefbaarheid van deze regio. Veel projecten zijn gericht op het in stand houden en versterken van het voorzieningenniveau in de dorpen. Het enthousiasme en de inzet voor de verschillende projecten in de regio is groot en veel projecten lopen dan ook voorspoedig. Wel is zouden de projecten meer in samenhang kunnen worden uitgevoerd, zodat ze elkaar onderling versterken en beter zichtbaar worden binnen de regio en natuurlijk ook daarbuiten. Dit Regioplan Vitale Waddenkust zorgt voor meer samenhang. Op basis hiervan kunnen kansen voor synergie en financiering beter worden benut. Anderzijds creëert een regioplan bewustwording bij de bewoners van andere projecten in de regio, waarmee het bijdraagt aan een gezamenlijke identiteit.

Reikwijdte

Voorliggend Regioplan gaat niet over alles. Het beperkt zich geografisch tot het gebied tussen Oude Leije en Lauwersoog (tijdens overleg met partijen uit het noordwesten van Fryslân is al de wens geuit om dit op termijn op te rekken tot aan de kop van de Afsluitdijk).

Inhoudelijk ligt de focus van het Regioplan op een duurzame toeristisch-recreatieve ontwikkeling. Opgaven als volkshuisvesting en onderwijs liggen bij de gemeente. Het Regioplan focust op de initiatieven van onderop uit de regio. Initiatieven die ontstaan vanuit de dorpen zelf.

Leeswijzer

Het voorliggende Regioplan geeft een uitnodigende blik op de toekomst voor de Vitale Waddenkust weer. Daarvoor is allereerst een analyse gedaan van bestaande documenten. Zo zijn de aangeleverde dorpsvisies en de visienotities van belangrijke stakeholders als input gebruikt. Daarnaast zijn stakeholders gevraagd om hun visie te geven op wat de kracht is van deze regio, wat ons DNA is en wat deze regio zo uniek maakt. Op basis van deze analyse is een wenkend perspectief, de uitnodigende blik op de toekomst, voor de regio geformuleerd (hoofdstuk 2). Het is dus geen nieuw wenkend perspectief of een nieuwe visie voor de regio maar een samenvatting van de gedeelde wensen, ideeën en denkrichtingen.

Het wenkend perspectief vormt ons anker voor de toekomst en is bedoeld ter inspiratie voor bewoners, dorpen en maatschappelijke organisaties, om ontwikkelingsgericht nieuwe initiatieven voor de regio te ontplooien.

Het wenkend perspectief is vervolgens (in hoofdstuk 3) uitgewerkt in drie ontwikkellijnen. Op deze manier kunnen initiatieven worden gebundeld en is er een structuur waarin projecten in samenhang kunnen worden opgepakt.

In hoofdstuk 4 zijn de al lopende projecten gekoppeld aan de ontwikkellijnen (evenals aan de kernkwaliteiten en de belevingswereld van toeristen en recreanten) en vormen daarmee de basis voor een nog op te stellen uitvoeringsprogramma.

In het laatste hoofdstuk 5 is de organisatiestructuur voor het programma Vitale Waddenkust opgenomen. Hierin liggen koppelkansen met het provinciale programma Fries Programma Waddenkust. Ook wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de communicatie en financiering van projecten.

2. Wenkend perspectief Vitale Waddenkust

Sinds juni 2009 behoort de Waddenzee tot Unesco Werelderfgoed. Om op de Werelderfgoedlijst te komen moet een gebied heel bijzonder zijn. Het moet unieke natuurwaarden bezitten, intact zijn en verzekerd zijn van een goede bescherming. Een grote verscheidenheid aan planten en dieren, de dynamiek van eb en vloed, waardoor het landschap dagelijks verandert, geeft het gebied een uniek karakter met een grote aantrekkingskracht. Naast de aantrekkingskracht op de bewoners resulteert het unieke karakter ook in veel bezoekers van overal van de wereld, vanwege de bijzondere belevingswaarde. Zo betrof het aantal bezoekers aan de Waddeneilanden in 2017 bijna 1,5 miljoen. Ruim 80 procent van de toeristen die op vakantie gaat naar de Waddeneilanden komt uit eigen land. Dit zijn relatief vaak alleenstaanden (bron: Centraal Bureau voor de Statistiek). Aan de vastewal-kant van de Waddenzee zijn toerisme en recreatie nu nog veel minder ontwikkeld.

De Waddenkustregio heeft echter zeker ook perspectief om uit te groeien tot een regio waarin bewoners en bezoekers samen kunnen genieten van dit bijzondere gebied. Om tot een wenkend perspectief te komen als basis voor het Regioplan zullen we hieronder eerst stil staan bij de kracht van het gebied. Waarna we op basis van deze kracht verder ingaan op kansen om tot een duurzame ontwikkeling te komen van deze Waddenkustregio.

2.1 De kernwaarden van de Waddenkust

Aan de stakeholders is gevraagd om het DNA van noordoost-Fryslân te typeren. Het DNA vormt de basis van de onderscheidende kernwaarden die de kracht van de regio en zijn bevolking karakteriseren. Het totaalbeeld van de kernwaarden geeft een waardevol inzicht in de unieke en onderscheidende eigenschappen van dit deel van de Waddenkust.

De kernwaarden van de noordoostelijke Waddenkust kunnen als volgt worden samengevat:

De belangrijkste kernwaarden, typerend voor onze regio; kijkend vanaf de zeedijk als grens van twee werelden. Aan de ene kant de Wadden met de kwelders, dobben en wolken die reiken tot aan de horizon. Aan de andere kant zijn de eeuwenlange gevechten tegen de zee nog herkenbaar in het terpenlandschap en in het huidige waterbeheer. De boeren nog steeds als belangrijke hoeders van het landschap. Een landschap met een combinatie van unieke hoogwaardige productie en grote en unieke biodiversiteit. De ruimte met vergezichten is imponerend. De kuststreek wordt gekenmerkt door waardevolle natuurwaarden. Dit alles geeft een gevoel rust. De saamhorigheid onder de inwoners zorgt ervan oudsher voor dat we ons verantwoordelijk voelen om ergens gezamenlijk de schouders onder te zetten, daarin zijn we bescheiden, nuchter maar vaak ook wel wat behoudend.

Voor ons als kustbewoners zijn deze kernwaarden een belangrijk uitgangspunt voor uitwerking van de ontwikkelrichtingen in dit Regioplan. Het behouden, versterken en benutten van deze kernwaarden is dé opgave. De kracht van de waddenkust vormt het uitgangspunt bij het inspelen op nieuwe ontwikkelingen.

2.2 Het perspectief voor een Vitale Waddenkust

We streven naar een sterke vitale Friese Waddenkust over vijf jaar (2025). Wij kunnen dan in deze regio op een aangename wijze leven, wonen, werken, leren en recreëren. Ook onze gasten kunnen van het gebied genieten en worden door ons gastvrij ontvangen.

Wij willen voor de regio een duurzame ontwikkeling in gang zetten die voorziet in de behoeften van de huidige generatie en die van de toekomstige generaties. Het fundament van onze duurzame

ontwikkeling is gebouwd op drie pijlers: sociaal (people), ecologisch (planet) en economisch (profit). Binnen de drie pijlers vormen onze kernwaarden de basis. Het is zaak om deze pijlers in samenhang met elkaar uit te werken, alleen een harmonieuze afstemming zorgt dat we in onze behoeften kunnen voorzien in evenwicht met wat de aarde aankan. Teveel focus op één pijler leidt tot negatieve effecten voor de andere elementen, daarom zoeken wij naar een duurzame balans.

Onze duurzame ontwikkeling naar een vitale Waddenkust willen we op de volgende manier vormgeven:

Een duurzame economie (profit)

Een duurzame ontwikkeling van de economie betekent dat een groei, versterking van de concurrentiekracht en toename van de werkgelegenheid gecombineerd wordt met een optimaal beheer van de ruimte, de natuur en een vermindering van de milieudruk. Economische ontwikkeling met behoud van rust, ruimte, natuur en landschap.

Dit regioplan legt de focus op de ontwikkeling van de toeristisch-recreatieve sector. Dit is een sector die nu relatief minder sterk is ontwikkeld, mede vanwege de onbekendheid, de excentrische ligging van het gebied en de versnippering van alle nu nog losse initiatieven. Binnen de toeristisch-recreatieve sector liggen dus nog veel ontwikkelkansen. De toeristische sector kan een belangrijke economische motor vormen voor de ontwikkeling van bedrijvigheid, waardoor de werkgelegenheid en arbeidsparticipatie in de regio kan toenemen. Dit heeft een positief effect op het aanwezige voorzieningenniveau zoals winkels, horeca, postagentschappen en zwembaden. Het zorgt tevens

voor een aantrekkelijk woon- en werkklimaat, levendigheid en saamhorigheid en gevoel van trots in de regio, wat weer een positief effect kan hebben op nieuwe bedrijvigheid. Waarmee ook toekomstperspectief wordt geboden aan jongeren.

We zetten in op goed gastheerschap. Onze gasten ervaren een gevoel van rust en ontspanning als ze in de regio verblijven. Hoewel iedereen bij ons welkom is, zien we vooral ontwikkelmogelijkheden voor de toeristen waar natuur en cultuur(historie) centraal staan. Die type toeristen passen het best bij ons DNA en onze kernwaarden. Er zijn volop ontwikkelkansen voor het gebied: de ligging nabij de Waddenzee, het Nationale Park Lauwersmeer en de Noordelijke Wouden als Nationaal Landschap zijn parels van het noorden. Maar ook het kustlandschap met zijn terpen en vergezichten, de ruimte en de rust. De zeedijk vormt daarbij als het ware een nieuwe centrale as. We willen onze gasten de verhalen vertellen over de ontstaansgeschiedenis van het kustgebied, het landschap en de kernen met de kloosters, terpen, stinsen en states, waarbij elk dorp of plekje in de regio gekenmerkt wordt door een eigen geschiedenis met zijn eigen verhalen. Het Waddengebied, met de status van UNESCO-werelderfgoed, vormt een prachtig visitekaartje voor onze waddenregio.

Waardevolle omgeving (planet)

De Waddenzee is 's werelds grootste aaneengesloten getijdensysteem van zand- en slikplaten die droogvallen tijdens eb. Het leefgebied heeft getijdengeulen, zeegrasweiden, mosselbanken, zandbanken, zoutmoerassen, stranden en duinen. Er komen een groot aantal planten- en diersoorten voor, waaronder zeezoogdieren zoals de gewone zeehond, de grijze zeehond en de bruinvis. Het is ook jaarlijks de broedplaats en overwinteringsgebied voor 10 tot 12 miljoen vogels. Het waddengebied wordt gezien als 'onvervangbaar en uniek voor de wereld'. Zo bijzonder, dat deze natuurwaarden behouden moeten blijven voor de toekomst.

In het aangrenzende kustgebied is de cultuurgeschiedenis nog herkenbaar in het landschap, in de vorm van oude zeearmen, slenken, stroomdalen, terpen, oude dijken en een cultuurlandschap met wijde vergezichten en vele cultuurhistorische en archeologische waarden. De strijd tegen het water door de eeuwen heen is terug te vinden in het landschap.

Ontwikkelingen die plaatsvinden dienen te passen bij onze kernwaarden, de landschappelijke kwaliteiten en ons cultuurhistorisch erfgoed. Hierbij zien we mogelijkheden voor slimme combinaties met de agrarische sector. De agrarische sector is namelijk een belangrijke hoeder van het landschap en vormt een belangrijke economische basis voor het gebied. Ook de verhalen over en voorbeelden van de hedendaagse agrarische productie van aardappelen of melk zijn leidend op wereldschaal. De agrarische sector staat voor een transitie om in te spelen op de opgaven van verzilting, klimaatadaptatie, circulariteit en versterken van de biodiversiteit. Verduurzaming van de landbouw past bij de regio van de toekomst en draagt daarin bij aan de kernwaarden van deze regio.

Krachtige samenleving (people)

Zoals de kustbewoners vroeger de strijd tegen het water wonnen door samen te werken en terpen en dijken te bouwen, zo willen we nu samenwerken in de strijd tegen verlies aan leefbaarheid en biodiversiteit. Door de krachten van dorpen en inwoners te bundelen en samen de schouders onder te zetten houden we ook nu onze prachtige streek (be)leefbaar.

Door betere samenwerking van dorpen en bewoners wordt hun stem beter gehoord. En kan met de dorpsinitiatieven en belangen beter rekening worden gehouden. De burger bereikt zo de 'grote

partijen in de regio gemakkelijker. Omgekeerd wordt het voor grote partijen makkelijker om de burger te bereiken. En om in en met de eigen majeure projecten een hefboom te creëren op de inzet van de vele vrijwilligers en initiatieven in het gebied. Van de overheid verwachten wij dat ze de traditionele regierol vaker gaan loslaten en vertrouwen op de zelforganiserende krachten van de samenleving. De rol van de overheid wordt daarmee veel meer die van de netwerkende en participatieve overheid, die initiatieven van onderop faciliteert.

Het Regioplan Vitale Waddenkust is een mooi voorbeeld van burgerparticipatie vanuit een krachtige samenleving. De werkgroep Vitale Waddenkust zoekt actief samenwerking en participatie met de dorpen, stichtingen, verenigingen, ondernemingen en de overheid om de kwaliteit van wonen, werken en vrije tijd voor alle inwoners van de regio te waarborgen, en waar mogelijk te verbeteren. Op deze manier kunnen we als alle dorpen en inwoners in de regio als een krachtige samenleving een bijdrage leveren in het behoud van voorzieningen. We verbinden en stemmen alle activiteiten en initiatieven op elkaar af ('samen doen') en zetten ons in en dragen medeverantwoordelijkheid voor het behoud van onze dorpen en onze leefomgeving.

3. Ontwikkellijnen

Op basis van de kernwaarden en de drie pijlers voor een duurzame ontwikkeling van de regio worden nu de belangrijkste ontwikkellijnen gedefinieerd.

De focus voor de Vitale Waddenkust ligt bij de ontwikkeling van recreatie en toerisme. Het doel is de regionale economie te stimuleren om zo de regio vitaal en (be)leefbaar te houden/ te versterken voor bewoners en bezoekers. De regio noordoost-Fryslân wil zich nationaal en internationaal meer in de kijker spelen. Fryslân en de Wadden zijn twee ijzersterke merken, met een aantal unieke kernwaarden. De focus ligt de komende jaren op bezoekers uit binnen- en buitenland. Onze gasten moeten zo verwend worden dat er meer komen, dat ze vaker een bezoek brengen en dat het bezoek langer duurt.

Deze ontwikkeling gebeurt in samenhang en met respect voor onze waardevolle omgeving en onze krachtige samenleving. Deze twee pijlers vormen tenslotte de ruggengraat voor onze kernwaarden, dat wat onze regio uniek maakt.

Aansluiten op landelijke ontwikkelingen

De landelijke lijn in de toeristische sector is om meerdere verhaallijnen van een gebied of regio te ontwikkelen, aansluitend bij de passies van bezoekers. Want als je de passie van de bezoeker als uitgangspunt neemt, kun je hieraan verschillende locaties koppelen, verspreid over het land. Hierdoor worden de minder bekende locaties verbonden met iconische bestemmingen. Voor internationale bezoekers zijn de afstanden in Nederland zo klein dat ze zelfs vergelijkbaar zijn met de afstanden binnen wereldsteden. Zo willen we slim inspelen op de spreiding van de Randstadbezoekers naar de rest van Nederland. Maar om het buitenlandse bezoek te spreiden in ruimte is het belangrijk dat elke Nederlandse stad en regio – en dus ook noordoost-Fryslân – zich door middel van onderscheidende kernwaarden profileert. Vervolgens kan de bezoeker kiezen voor de plek die het beste aansluit bij zijn eigen leefstijl/DNA. De kunst voor noordoostelijke waddenkust is om focus aan te brengen in het toeristisch aanbod om voor de oriënterende toerist voldoende onderscheidend te zijn. Door hierbij dicht bij onze eigen kernwaarden te blijven zal de regio ook aantrekkelijk blijven voor de Nederlandse toerist en de vaste bezoekers van onze regio.

3.1 Drie ontwikkellijnen

Voor een duurzame ontwikkeling van de recreatief-toeristische sector onderscheiden we drie ontwikkellijnen:

1. Ontwikkeling van **toeristische iconen** om nationale en internationale bezoekers aan te trekken; inzetten op unieke karakter van de regio, rust, ruimte en cultuurhistorisch landschap.
2. Ontwikkeling van **kleinschalige recreatie**; aansluitend op de kernwaarden, met respect voor de waardevolle omgeving en krachtige samenleving.
3. Inzetten op **slimme combinaties van de recreatief-toeristische voorzieningen**; inzetten op efficiënte, slimme afstemming, samenwerking, saamhorigheid, trots en synergie. En inzetten op overkoepelende communicatie en goede vindbaarheid. Met focus op natuur, cultuur(historie), toerisme en recreatie, maar waar mogelijk te combineren met overige opgaven in de kustregio.

In het eerste spoor worden potentiële bezoekers geprikkeld om de regio te bezoeken, ze worden aangetrokken door een aantal iconen van de waddenkust. De aandacht is daarmee gewekt, de koppeling met de verhaallijnen uit de regio is gemaakt. In het tweede spoor worden bezoekers verleid om meer van de regio te zien en te beleven, het diverse aanbod van (kleinschalige) recreatieve activiteiten maakt de gast nieuwsgierig om meer van de regio te ontdekken. De gastvrije uitstraling zorgt voor een gevoel van welkom zijn. Wij moeten als inwoners ambassadeurs van de regio optreden. In het derde spoor worden de recreatief-toeristische voorzieningen met elkaar verbonden met thematische routes en worden bezoekers verder verleid om meer te beleven en de verhalen van de waddenregio te horen. De samenhang en verbinding tussen het recreatieve-toeristisch aanbod in de regio nodigt de toerist uit langer te genieten van onze regio en om ook weer eens terug te komen. Door de drie sporen goed op elkaar af te stemmen, zullen ze elkaar versterken in de ontwikkeling naar een sterk toeristisch-recreatief product. Door in de (digitale) communicatie samen te werken zijn de informatie over het gebied en de mooie dingen die men er kan beleven goed vindbaar voor bewoners en bezoekers.

Toeristische iconen

Fryslân en de Waddenzee als UNESCO-werelderfgoed zijn een sterk merk. Maar Fryslân en het Waddengebied zijn groot en bezoekers hebben meerdere keuzes. Uitdaging voor de regio noordoost-Fryslân is om meer bezoekers naar dit gebied te trekken door onderscheidend te zijn ten opzichte van andere regio's.

Iconen zoals evenementen, tentoonstellingen, kunstwerken, exposities en voorstellingen stimuleren dagrecreatie en verblijfstoerisme vanuit het binnen- en buitenland. In het geval van eenmalige, tijdelijke evenementen is er een grotere aanleiding om onze regio te bezoeken. Ook evenementen die jaarlijks terugkeren kunnen een sterke stimulans zijn om de regio te (blijven) bezoeken. Een kanoroute of bezoek aan een theetuin hebben deze aantrekkingskracht niet. Voor kunst is publiek bereid te reizen. De economische resultaten van grote publieksevenementen met een internationaal karakter zijn ook indrukwekkend, LF2018 is hier het bewijs van. Bovendien zullen de juiste iconen het gewenste imago van de regio versterken. Door in te zetten op die evenementen die aansluiten bij onze kernwaarden en de verhaallijnen van de regio wordt het merk waddenkust optimaal versterkt. Overige recreatieve-toeristische voorzieningen zouden aanvullend moeten zijn op deze iconen en moeten uitnodigen zijn om verder het gebied te ontdekken. De zeedijk vormt daarbij de rode draad in ons verhaal en vormt daarmee de koppeling tussen Waddenzee en achterland.

De regio heeft al een aantal potentiële iconen en ideeën over nieuwe iconen. Zo ontwikkelt Sense of Place langs de Waddenkust een programma op het gebied van culturele landschapontwikkeling. Zij richt zich daarbij op drie onderwerpen die passen bij de kernwaarden van de regio: de gevolgen van klimaatverandering, de noodzaak te investeren in leefbaarheid en de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit (landschap en cultuur).

Onderscheidend is ook het verhaal van de reddingsactie voor de paarden in Marrum, waar in november 2006 op spectaculaire wijze 200 paarden van een ondergelopen kwelder werden gered. Denk aan een iepenloftspul of een klassiek avondconcert dat hierop geënt is, georganiseerd in het buitengebied passend bij de schaal van de natuur en het landschap.

Ook uniek is de pootaardappelsector, als voorbeeld van de krachtige agrarische sector in de regio. Maar liefst 70% van al het pootgoed op de wereld, komt uit Nederland. De Friese waddenregio mag

het centrum van de pootaardappel genoemd worden. Een aansprekend landbouw- (mogelijk in combinatie met een visserij-)museum, kan bijvoorbeeld als nieuw icoon voor de regio ontwikkeld worden. Hierbij kan ook een koppeling worden gemaakt met innovatie in de agrarische sector in een veranderende delta regio, waarmee ook de koppeling met het water en het achterland mooi naar voren komt.

Wetterskip Fryslân heeft de wens geuit om meer bekendheid aan en informatie over haar waterbeheerstaken te geven, hier liggen dus kansen om in dit museum landbouw, biodiversiteit en waterbeheer met elkaar te combineren.

Er zijn meerdere manieren om nieuwe iconen te ontwikkelen. De legacy van LF2018 biedt kansen om nieuwe projecten in de regio te ontwikkelen. Een ander genoemde mogelijke magneet die genoemd is, is om de oude visserijdorpen als Peasens-Moddergat en/of het terpdorp Wierum tot een soort van openluchtmuseum te ontwikkelen. Dit zijn dorpen met een rijke geschiedenis. Nieuwe iconen ontwikkelen vraagt wel lef en buiten de gebaande paden durven te treden.

De hierboven genoemde iconen trekken vooral natuur- en cultuurtoeristen, die passen immers bij het DNA en kernwaarden van het gebied. Dit type bezoekers is veel minder seizoensgebonden dan bijvoorbeeld een strandgast is. Dit vraagt dus aandacht in het toeristische aanbod (seizoensverlenging en slechtweervoorzieningen).

Samenvattend willen we in dit spoor de aanwezige iconen in de regio beter profileren, combineren en (digitaal) slimmer vindbaar maken, waarbij we combinaties van alle bestaande mooie zaken en ontwikkeling van nieuwe iconen willen stimuleren.

Kleinschalige recreatie

De uitdaging voor de regio noordoost-Fryslân is om te bepalen welke koers men wil varen in de ontwikkeling van de recreatief-toeristische sector. Welke belevingswereld zal de iconen en de kernwaarden van de regio versterken. Recron heeft in 2015 een model ontwikkeld waarin de belangrijkste belevingswerelden van de vakantieganger in kaart zijn gebracht. Deze belevingsgroepen moeten de ondernemer helpen zich te richten op de juiste consumentengroep en bepalen in welke belevingsrichting de onderneming zich gaat ontwikkelen.

De zeven belevingswerelden van de (Nederlandse) vakantieganger die zijn geformuleerd:

In bijlage III zijn de zeven belevingswerelden nader uitgewerkt.

Voor noordoost Fryslân zijn een aantal trends en ontwikkelingen relevant voor het bepalen van de meest geschikte belevingswereld:

- ✓ De recreant van de toekomst zal echter niet tot één bepaalde doelgroep behoren. Steeds vaker worden allerlei activiteiten gecombineerd.
- ✓ Recreanten zijn vaak op zoek naar natuur, rust en ruimte. Natuur en platteland worden steeds schaarser door de opkomende verstedelijking. Er is een toenemende behoefte aan onthaasten, aandacht voor mentale gezondheid, pelgrimeren en opgaan in de natuur.
- ✓ Recreanten vragen meer ruimte. Zo willen kampeersders meer luxe en wordt golfen steeds populairder. Campings hebben, met hetzelfde aantal plaatsen, in de toekomst duidelijk meer ruimte nodig.
- ✓ Authentieke overnachtingsmogelijkheden. Dit is goed te combineren met leegstaande woningen en gebouwen.
- ✓ Verhalen (digitaal) ontsluiten en vindbaar en toegankelijk maken voor bewoners en bezoekers.

- ♣ Bezoekers verwachten kwaliteit in de openbare ruimte. Het begrip leefomgevingskwaliteit is de laatste jaren sterk in opkomst. Mensen hebben een sterke voorkeur voor natuur. Natuurlijke omgevingen worden positiever beoordeeld dan stedelijke omgevingen
- ♣ De landbouw wordt geconfronteerd met ruimtedruk, internationale concurrentie en verminderde inkomenssteun. Mede daardoor gaan agrariërs op zoek naar nevenactiviteiten zoals verkoop van streekproducten en overnachtingsmogelijkheden.
- ♣ Veel recreanten zijn geïnteresseerd in cultuurhistorische objecten. Het beleefbaar maken en vermarkten van deze cultuurhistorie krijgt de laatste jaren steeds meer aandacht. De recreanten zijn in het landschap vaker op zoek naar authenticiteit, identiteit en cultuurhistorie.
- ♣ Er komt steeds meer aandacht voor de fysieke en mentale gezondheid. De boodschap is: gezondheid is belangrijk. Gezonde voeding, beweging, maar ook onthaasting en welzijn winnen aan populariteit. Er wordt meer waarde gehecht aan de balans tussen privé en zakelijk. Mede daarom wordt sportdeelname belangrijker, vooral individueel beoefenbare sporten als golf, wielrennen, joggen en wandelsport zijn populairder geworden.
- ♣ De aandacht voor duurzaamheid is de laatste jaren gegroeid, ook in relatie tot toerisme. Daarbij gaat het om het consumeren en produceren van toeristische producten en dienstverlening waarbij rekening wordt gehouden met economische, ecologische en sociaal-culturele belangen. Duurzame initiatieven staan steeds meer in de belangstelling, ook op het gebied van recreatie en toerisme.
- ♣ Internet heeft een belangrijke functie op het gebied van het zoek- en boekgedrag, maar ook als bron om inspiratie op te doen voor de vakantie. Daarbij worden vakantie-ervaringen en waarderingen snel en breed gedeeld via sociale media.
- ♣ Wadlopen is populair en de regio biedt een goede voedingsbodem voor verdere groei van deze beleving van de waddenkustregio.

De waddenkust wil een duurzame recreatief-toeristische ontwikkeling voor de regio. Ondernemers ontplooiën dan ook steeds meer activiteiten en in de verschillende dorpsvisies worden meerdere projecten, initiatieven en ideeën ontwikkeld, zowel grootschalig (potentiele iconen) als lokaal laagdrempelige, passend bij de landelijke omgeving. De voorbeelden van deze projecten zijn divers: historische paden, buitendijkse wandelpaden, fietsroutes, kanoroutes, de historie van Piet Paaltjens, de verhalen van de kloosters, slapen in een kerk of de kerk als klein gebiedsmuseum, theetuinen, pluktuinen, bezoek aan een boerenbedrijf, vissteigers en kleine campings/vakantieparken. In hoofdstuk 4 gaan we hier verder op in. Het aanbod van voorzieningen en mogelijkheden is divers en omvat mogelijkheden om meerdere belevingswerelden hun plek te geven.

Daarnaast willen wij het aanbod van slechtweervoorzieningen vergroten zodat we het seizoen kunnen verlengen en er een spreiding van de toeristische druk gedurende het jaar is. Dit heeft een positief effect op de jaarrond werkgelegenheid. Slechtweervoorzieningen zorgen ook voor een toename van de dagrecreatie.

Met voldoende dagrecreatieve voorzieningen is het voor onze gasten interessant om langer in de regio te blijven. Een passende ontwikkeling van de verblijfsrecreatie of verblijfstoerisme is dus evenzeer noodzakelijk. Onder de verblijfsrecreatiesector (ook wel logiesaccommodaties) verstaan we hotels, pensions, B&B's, kampeer- en bungalowbedrijven, vakantiehuizen, groepsaccommodaties en combinaties van deze vormen, al deze accommodaties zorgen ervoor dat onze gasten één of meerdere nachten in onze regio kunnen verblijven. De ontwikkeling van deze bedrijvigheid heeft

veelal een regionale functie en daarmee impact op de gehele regio. We vinden het belangrijk dat ondernemers ruimte krijgen om hun af te stemmen op de consumentenbehoeften. De hedendaagse recreant is op zoek naar meer beleving, luxe en comfort, wat zich uit in grotere tenten en luxere bungalows. Tegelijkertijd is er een ervaring zichtbaar van eenvoudige kampeervakanties in de natuur of bij de boer. De ontwikkelingen zorgen voor een toenemende ruimtevrage van vooral de kampeer- en bungalowbedrijven, maar wij zien in onze regio ook kansen om slimme combinaties te maken met leegstaande panden. Ook de ontwikkeling van de verblijfsaccommodaties dient te passen bij de kernwaarden van onze regio: geen grootschalige vakantieparken of traditionele aluminium stacaravans en 'woonwagenkamp-chalets' maar bij voorkeur kleinschalige accommodaties gebouwd met natuurlijke materialen en een hippe uitstraling die de identiteit van de omgeving versterken.

Slimme combinaties van recreatief-toeristische voorzieningen

Er liggen, zoals in de vorige paragraaf is beschreven, vele mogelijkheden op het terrein van recreatie en toerisme. Er is langs de waddenkust veel te zien en te beleven op het gebied van natuur, cultuur, historie en agrotourisme. De kracht moet echter veel meer worden gezocht in de verbinding en de presentatie en samenwerking in de communicatie.

Hoe meer een regio te bieden heeft, des te aantrekkelijker zij wordt voor bezoekers. Het is daarom van groot belang dat inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties meer gaan samenwerken. Denk hierbij ook aan het opzetten van verschillende excursies en arrangementen. De arrangementen moeten aansluiten bij het DNA van de regio en de doelgroepen. Door aansprekende en boekbare arrangementen met elkaar op te stellen, kunnen meerdere ondernemers profiteren van de komst van bezoekers en het economisch voordeel dat daarbij komt kijken.

Het arrangement van Sense of Place is een mooi voorbeeld waar lokale laagdrempelige mogelijkheden zijn gekoppeld aan de iconen van de regio en waar meerdere ondernemers en maatschappelijke organisaties samenwerken:

Joop Mulder vertelt over het unieke karakter van het UNESCO Werelderfgoed Waddengebied, over natuur & milieu, cultuur, historie, watermanagement, en natuurlijk over zijn grote droom: Sense of Place. Een vol programma om het prachtige Waddengebied, door de bril van Joop te zien. Een unieke belevenis die je niet snel zal vergeten!

Het programma start 's ochtends om 10:00 uur in Leeuwarden, waar je per bus vertrekt naar het Kweldercentrum Noorderleech bij Hallum. Daar aangekomen staat er een E-bike voor je klaar en start de tocht door het Waddengebied. Joop neemt je mee langs prachtige plekken in het Waddengebied en vertelt over de grote rijkdom qua natuur, cultuur en historie. Hij toont Sense of Place-projecten; sommige al gerealiseerd, andere nog in ontwikkeling en vertelt over de filosofie erachter. Halverwege wordt er bij een lokale boer geluncht met een bijzondere Waddenlunch. De tocht eindigt rond 15:30 uur in het pittoreske Paesens-Moddergat waar, na het prachtige dorpje bezocht te hebben, de E-bike weer wordt ingeleverd en je per bus weer teruggebracht wordt naar Leeuwarden (bron: website Sense of Place).

Marketingorganisatie Merk Fryslân is, samen met Holland boven Amsterdam en Marketing Groningen, een programma gestart onder de naam Vermarkten Werelderfgoed Waddenzee. Doel is om het waddengebied als één duurzaam toeristische bestemming op de kaart te zetten. Al het werelderfgoedwaardige toeristische aanbod in het waddengebied -eilanden, zee en vaste wal -wordt met elkaar verbonden middels een aantal herkenbare verhaallijnen.

In 2018 is men van start gegaan met twee verhaallijnen:

1. Watererfgoed: leven op de grens van land en zee en
2. Waddenzee Werelderfgoed: mooiste natuurgebied.

Komende jaren volgen dan in nog nader te bepalen volgorde:

- ✓ Landschap vol inspiratie: kunst, cultuur, bezinning en religie
- ✓ Smaak van de Wadden: streekeigen producten
- ✓ Dag en Nacht van het Waddengebied
- ✓ Een vruchtbaar landschap (visserij, landbouw)
- ✓ Militair erfgoed, onder andere Atlantikwall.

De campagnes voor elke verhaallijn lopen vier jaar. Elk jaar komt er een verhaallijn bij. Het aanbod dat vermarkt wordt, vormt zo een steeds breder en elkaar versterkend palet. De verhaallijnen worden uitgewerkt in een aantal marketingmiddelen, waar ondernemers, dorpen, projecteninitiatiefnemers van gebruik kunnen maken. De drie marketingorganisaties brengen de verhaallijnen onder de aandacht van het Nederlands Bureau van Toerisme (NBTC), touroperators, de internationale vakantiemarkten en dergelijke.

Het principe van deze verhaallijnen sluit uitstekend aan op het deze ontwikkellijn van de Vitale Waddenkust en wij sluiten daarom hier graag op aan. De Waddenvereniging heeft aangegeven ons te willen ondersteunen bij het opzetten van verhaallijnen zodat onze inwoners nog betere ambassadeurs worden voor de regio.

3.2 Koppelkansen met andere opgaven

In dit Regioplan ligt de focus op een duurzame economische ontwikkeling van de recreatief-toeristische sector. Naast deze opgave liggen er meer opgaven voor de regio. In de verschillende dorpsvisies is hier op lokaal niveau meer over uitgewerkt. Omdat er voor sommige van deze opgaven raakvlakken liggen met de recreatie en toerisme en er mogelijk koppelkansen zijn te creëren, wordt in deze paragraaf op een aantal relevante opgaven nader ingegaan.

Energietransitie

Met de gestelde klimaatdoelstellingen zal er een transformatie moeten plaatsvinden van fossiele brandstoffen naar duurzamere oplossingen. Het uiteindelijke doel is om energieneutraal te worden. De dorpen Raard, Boarnwert en Foudgum hebben zelfs de ambitie om een voorbeeld te zijn hoe in dorpen de energietransitie kan worden opgepakt. Energietransitie is een opgave die prima past bij het DNA van de regio. Zoals eerder beschreven liggen er bij de uitwerking van deze transitie ook kansen in de koppeling met de ontwikkeling van de recreatie en toerisme, denk aan het gebruik van een elektrische shuttlebus en waterstofwatertaxi bij het vervoer van bezoekers.

Circulaire economie

De circulaire economie is een economisch systeem dat bedoeld is om herbruikbaarheid van producten en grondstoffen te maximaliseren en waardevernietiging te minimaliseren. Het circulaire systeem kent twee kringlopen van materialen. Een biologische kringloop, waarin reststoffen na gebruik veilig terugvloeien in de natuur. En een technische kringloop, waarvoor product(onderdelen) zo zijn ontworpen en vermarkt dat deze op kwalitatief hoogwaardig niveau opnieuw gebruikt kunnen worden. Hierdoor blijft de economische waarde zoveel mogelijk behouden. In een circulaire economie staat het hergebruik van producten en grondstoffen daarmee centraal en worden afval en schadelijke emissies naar bodem, water en lucht zo veel mogelijk voorkomen. De regio kan hierin ook onderscheidend worden door bijvoorbeeld de eerste plastic tasjes vrije gemeente van Nederland te worden.

Snel internet

De beschikbaarheid van snel internet bevordert de leefbaarheid van kleine kernen en de bedrijfsvoering van (veelal agrarische) ondernemingen op het platteland en is een onmisbare factor voor economische en maatschappelijke ontwikkeling. Ons dagelijks leven wordt steeds afhankelijker van snelle internetverbindingen. Digitale ontsluiting van het buitengebied is daarom voor bewoners van het buitengebied van toenemend belang. Breedband is essentieel voor thuiswerkers en huishoudens met kinderen, maar ook voor de bedrijfsvoering van boerenbedrijven. De komende jaren zal deze behoefte alleen maar toenemen, ook voor maatschappelijke diensten als zorg op afstand. Digitale ontsluiting van het buitengebied is voor wonen en werken in het landelijk gebied een must en is in de toekomst voor steeds meer bezoekers een eis aan de vakantieplek (denk aan bijvoorbeeld virtueel al een deel van het museum zien of gebruik van apps met informatie of ervaringen).

Verzilting

De regio noordoost Fryslân is vanwege de lage ligging kwetsbaar voor stijging van de zeespiegel en grote hoeveelheden neerslag. Landbouw in deze lage delen is alleen mogelijk door intensieve bemaling en afvoer van water, zodat grondwaterstanden op een voor de agrarische sector acceptabel niveau komen te staan. Maar doordat het waterpeil zo laag staat, wordt zoute kwel aangetrokken. Daling van de bodem door winning van gas en zout in het zeeleigebied van Fryslân heeft tot gevolg dat nog meer water uit de laaggelegen polders moet worden afgevoerd om het grondwaterpeil op hetzelfde niveau te houden. Deze ontwikkeling heeft samen met zeespiegelstijging in de kustgebieden tot gevolg dat de druk van zoute kwel toeneemt en daardoor ook de (kans op) verzilting. Bovendien neemt de kans op langere en drogere periodes gedurende het groeiseizoen toe. Het is nog niet helemaal duidelijk in welke mate waarin verzilting optreedt, wat de consequenties en impact daarvan zullen zijn en welke oplossingen mogelijk zijn. Er zijn alternatieven als zilte teelten maar het is de vraag of die alternatieven ook op de Friese kleigronden succesvol zullen zijn. De agrarische sector kijkt daarom kritisch naar grootschalige initiatieven als Holwerd aan Zee omdat de gevolgen voor de landbouw niet bekend zijn. De sector wil meer pilots draaien om meer grip te krijgen op het verziltingsvraagstuk.

Biodiversiteit

Een landbouwbedrijf kan niet zonder haar natuurlijk kapitaal. De landbouw is namelijk in grote mate afhankelijk van de diversiteit aan organismen voor het produceren van voedsel. Bodemorganismen en insecten dragen bij aan een goede bodemkwaliteit en een goede gewasopbrengst door een belangrijke functie te vervullen in de decompositie en mineralisatie van meststoffen en gewasresten, de bestuiving van gewassen en bij natuurlijke plaagbestrijding. De landbouw wil zich ontwikkelen tot een gebiedseigen, vitale landbouw met een stevige economische basis waarin agrarisch natuurbeheer in allerlei vormen vast onderdeel is van de bedrijfsvoering.

De visie van Agrarisch Collectief Waadrâne is om de natuurlijkere overgang van Wad naar land te versterken (groen-blauwe dooradering) en te benutten voor meer biodiversiteit. Om van deze natuurlijke overgangen zoveel mogelijk te profiteren in het beheer, wil men natuurlijke verbindingen maken in de vorm van randen en beheer van sloten, natuurvriendelijke oevers, overhoekjes, bermen, dijken en dergelijke afgewisseld met vlakdekkende pakketten. Zo kunnen de insecten maar ook weidevogels, vissen en andere gebiedseigen flora en fauna zich herstellen en doorontwikkelen en bijdragen aan de verbetering van het natuurlijk kapitaal van landbouwbedrijven.

Koppelkansen

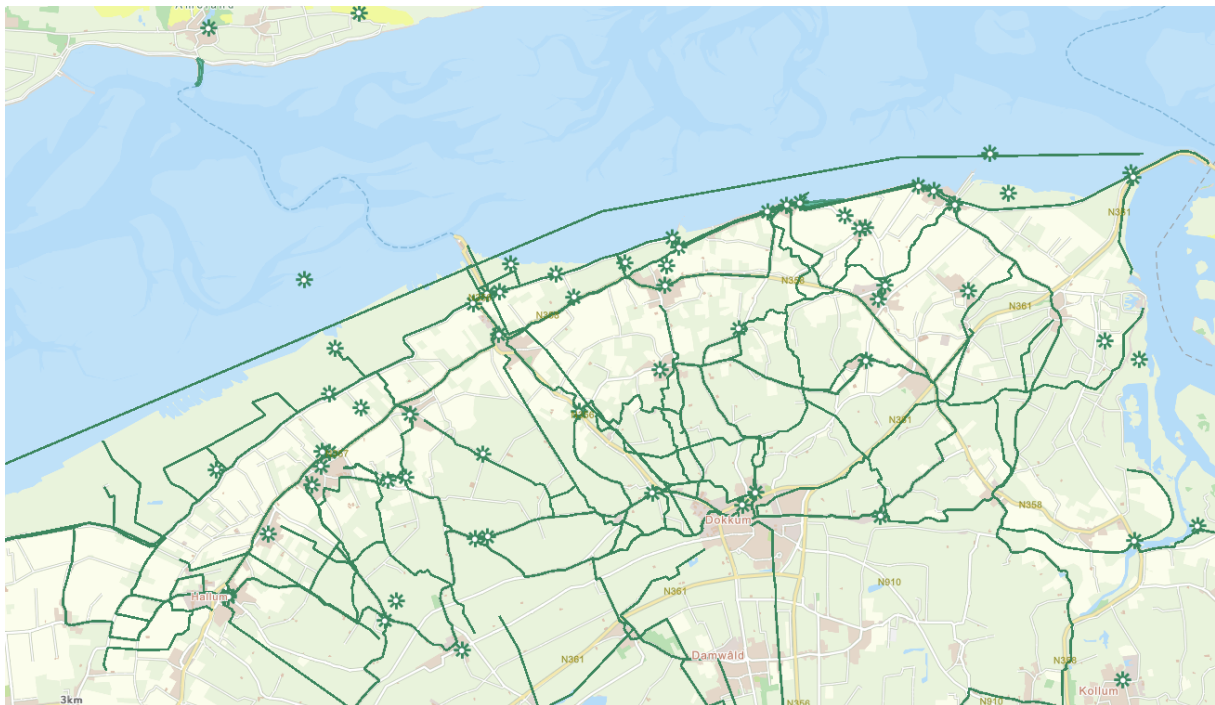
Het is dus nadrukkelijk niet de bedoeling dat de werkgroep Vitale waddenkust in de toekomst al deze opgaven gaat oppakken en uitwerken, maar wanneer slimme verbindingen met de 'eigen' recreatief-toeristische projecten kunnen worden gemaakt, dan laat zij deze koppelkansen niet liggen. Voordeel hiervan is dat werk-met-werk gemaakt kan worden waardoor projecten onder de vlag van de vitale waddenkust effectiever en efficiënter kunnen worden opgepakt.

4. Bestaande projecten en initiatieven in perspectief

Er gebeurt al veel in de regio. Grote projecten, kleine projecten, rijp en groen leveren al een belangrijke bijdrage aan de vitaliteit van de waddenkust. Om samenhang tussen die projecten te vergroten, worden in dit hoofdstuk die bestaande projecten en initiatieven gespiegeld aan het wenkend perspectief en daarop gebaseerde ontwikkellijnen. Bovendien wordt aangegeven op welke wijze ze kunnen bijdragen aan het versterken van de kernwaarden van de regio. Hierbij wordt ook gekeken op welke toeristische belevingswereld(en) deze projecten en/of initiatieven het beste aansluiten.

In bijlage IV is een gedetailleerd overzicht opgenomen van de projecten en/of initiatieven. Hierin is ook een indeling naar de ontwikkellijnen opgenomen.

Voor een goed overzicht zijn de bestaande projecten en/of initiatieven geclusterd. Die indeling ziet er als volgt uit:

- ✓ Wandelen en fietsen
- ✓ Cultuur en historie
- ✓ Vaarroutes en natuurverbindingen
- ✓ Natuur en Landschap
- ✓ Evenementen en bijeenkomsten
- ✓ Sport, recreatie en beleving
- ✓ Samenleving en saamhorigheid
- ✓ Infrastructuur en bereikbaarheid

Hieronder wordt per cluster een toelichting gegeven op het soort projecten en/of initiatieven dat daarbij past. Ook wordt per cluster voor enkele voorbeeldprojecten een uitwerking gegeven naar de eerder aangedragen ontwikkellijnen, kernwaarden en belevingswerelden van toeristen en recreanten.

4.1 Wandelen en fietsen

In de regio zijn verschillende projecten en initiatieven waarmee nieuwe wandelroutes en fietsroutes voorzien zijn, zowel binnen als buitendijks. De nieuwe routes maken soms deel uit van een groter project, zoals de fietsroute Op paed lâns it waad. Andere initiatieven hebben tot doel om kenmerkende historische elementen in het landschap met elkaar te verbinden, zoals de route Van Terp naar Terp. Maar ook zijn er wandelroutes die vanuit de dorpen geïnitieerd worden, zoals het wandelpad Ferwert-Hegebeintum.

Ontwikkellijnen

De realisatie van wandel- en fietspaden en bijhorende routes past binnen de ontwikkellijn kleinschalige recreatie, die de beleving van de waardevolle omgeving mogelijk maakt. Dergelijke projecten groeien niet snel uit tot toeristische iconen, tenzij ze deel uitmaken van een lange afstandsroute met internationale allure. De aanwezige wandel- en fietsvoorzieningen kunnen daarnaast ook ingezet worden voor een slimme combinatie van recreatieve-toeristische voorzieningen. Zeker als er bij het aanbod van arrangementen slim wordt ingesprongen om aanwezigheid van wandel- en fietsvoorzieningen.

Kernwaarden

Nieuwe routes bieden extra gelegenheid om te genieten van de rust en het landschap. Ze kunnen verschillende kernwaarden met elkaar verbinden; zo leggen wandel- en fietsroutes de verbinding tussen het wad en het achterland. Op lokaal niveau kunnen nieuwe routes ook de saamhorigheid en leefbaarheid van de regio vergroten voor de bewoners zelf. Meer routes biedt meer kansen voor kleinschalige horeca.

Belevingswereld

Nieuwe wandel- en fietsroutes kunnen bijdragen aan meerdere toeristische belevingswerelden; zowel aan het uitbundige geel, als ook het ingetogen groen. Van jonge actieve gezinnen tot cultuur en rust minnende gepensioneerden. Voor de toerist die meer getrokken wordt door evenementen en luxe verblijfsrecreatie is de aanwezigheid van wandel- en fietsroutes minder onderscheidend voor de regio.

4.2 Cultuur, Kunst en Historie

In de regio zijn meerdere initiatieven om cultuur en de historie van de regio op de kaart te zetten. Onder meer via Sense of Place, waarbij verschillende ruimtelijke kunst- en cultuurinitiatieven het verhaal vertellen van de regio, van de Wadden en het achterland. Maar ook het verhaal van de kustregio in de Tweede Wereldoorlog, wat op meerdere locaties een plek krijgt. Er is ook een Noord Friese Winkeltjesroute, die meerdere lokale kleinschalige winkels met elkaar verbindt. Evenals de ambitie voor het opzetten van een Aardappelbeleefcentrum. Ook de historie van het gebied krijgt

een plek, bijvoorbeeld via Het Friese Museumdorp, het verhaal van het Terpen en Wierdenland of de Pelgrimswandelroutes.

Ontwikkellijnen

Veel van deze projecten en initiatieven hebben de potentie om uit te groeien tot toeristische iconen, zeker als dat gecombineerd wordt met evenementen en bijeenkomsten. Waarbij er ook altijd projecten zijn die een kleinschalig karakter behouden. Dit type projecten en initiatieven vormen een mooie basis voor arrangementen, zoals nu al wordt georganiseerd vanuit de organisatie van Sense of Place. Ook een initiatief zoals de Noord Friese Winkeltjesroute is een mooi voorbeeld van slimme combinaties van de recreatief-toeristische voorzieningen.

Kernwaarden

Projecten in deze categorie geeft gasten de aanvullende mogelijkheden om kennis te maken met de vergezichten, de wisselwerking tussen de Waddenzee en het Landschap, gekenmerkt door terpen, landbouw, de zeedijk en de diverse natuurwaarden.

Belevingswereld

Deze projecten en initiatieven sluiten goed aan bij de luxe blauwe belevingswereld en de ondernemende paarse belevingswereld. Maar ook de creatieve-inspirerende rode en de rustig groene belevingswereld passen bij dit soort projecten en initiatieven.

4.3 Vaarroutes en natuurverbindingen

Er zijn verschillende initiatieven om de kleinschalige vaarrecreatie beter te ontsluiten in het gebied. Hierbij wordt ingezet op het opnieuw bevaarbaar maken van kleinere waterwegen en op het wegnemen van barrières zoals bruggen en duikers. Het zijn veelal kleinere projecten, maar een groter project als Sud Ie en Fryslân Boppe geven de ontsluiting voor de waterrecreant een grote impuls. Ook zijn er projecten die de vaarvoorzieningen verbeteren zodat de waterrecreant gemakkelijker kan verblijven in het gebied. Denk hierbij aan het aanleggen van meerboeien om overnachting op het water mogelijk te maken.

Ontwikkellijnen

Deze projecten zijn te kenmerken als kleinschalige recreatie, gericht op een specifieke doelgroep, die al van oudsher voor de vaarrecreatie naar Friesland komt. De projecten kunnen in potentie wel een slimme combinatie van recreatief-toeristische voorzieningen mogelijk maken. Denk hierbij aan arrangementen voor de waterrecreant of de combinatie met evenementen en bijeenkomsten.

Kernwaarden

Deze projecten sluiten mooi aan op de kernwaarden van rust en ruimte, beleving van het landschap en de natuurwaarden. Daarnaast creëert het een verbinding met de Wadden en het achterland. De ontsluiting van de kleinere waterwegen vergroot ook de leefbaarheid van de regio voor de bewoners zelf, waarmee het ook de kernwaarde van saamhorigheid versterkt.

Belevingswereld

De waterrecreatie is een belangrijke vorm van recreatie in Friesland, vooral in het Friese meren gebied. In onze regio is deze sector minder sterk vertegenwoordigd, maar betere ontsluiting biedt hiervoor wel nieuwe kansen. Deze vorm van recreatie past goed in de belevingswereld van uitbundig geel en gezellig lime. Maar ook ingetogen aqua, stijlvol en luxe blauw en ondernemend paars passen hier prima bij.

4.4 Natuur en Landschap

In de regio zijn meerdere projecten die de natuurwaarden en de landschappelijke waarden van het gebied versterken. Hierbij wordt ingezet op de koppeling van landschap met cultuurhistorie, zoals via het Staten en Stinzen project. Maar projecten geven ook invulling aan realisatie en herstel van (agrarische) natuurwaarden, bijvoorbeeld via het project Vismigratierivier en agrarische natuurcollectieven (zoals Waadrâne). Andere projecten maken een koppeling met natuur, landschap en waterbeheer, zoals het project Vijfhuizen. Deze projecten hebben ook vaak een koppeling met andere opgaven als biodiversiteit en verzilting.

Ontwikkellijnen

Deze projecten dragen veelal bij aan de kleinschalige recreatie, maar vormen ook het decor voor de potentiële toeristische Iconen. Voor de slimme combinatie van recreatief- toeristische voorzieningen zijn dit soort projecten minder van belang. Maar ze kunnen wel mogelijkheden bieden voor arrangementen die inspelen op de beleving van natuur en landschap. Ook is de aanwezigheid van natuur en de landschappelijke kwaliteit van belang voor de leefbaarheid van de regio, zo ook voor de toekomst van de landbouw en het waterbeheer.

Kernwaarden

Deze projecten raken verschillende kernwaarden van het gebied, waaronder de bijzondere natuurwaarden, het waterbeheer, de landbouw als ook de wisselwerking tussen Waddenzee en het achterland. Ze geven invulling aan de rust en ruimte in het gebied en zijn bepalend voor het landschap.

Belevingswereld

Zoals al bij de ontwikkellijnen aangegeven, dragen dit soort projecten bij aan kleinschalige recreatie maar vormen ook het decor voor toeristische Iconen. Daarmee sluiten deze projecten aan op veel verschillende belevingswerelden. Vooral uitbundige geel, ingetogen aqua en ondernemend paars voelen zich thuis in de natuur en het landschap zelf. Waar stijlvol en luxe blauw, rustig groen en gezellig lime vooral de natuur en het landschap als decor waarderen. Ook voor creatief en inspirerend rood vormt de natuur en het landschap het decor voor hun prikkelende beleving.

4.5 Evenementen en bijeenkomsten

Hieronder vallen zowel de bijzondere locaties waar bijeenkomsten, festivals en evenementen georganiseerd kunnen worden (denk aan de Theaterkerk Nes) als de evenementen en bijeenkomsten zelf. Bijzondere evenementen en bijeenkomsten kunnen een eenmalig of meermalig

karakter hebben. Ze hebben een sterke koppeling met initiatieven en projecten op het vlak van cultuur(historie). Vooral natuur en cultuur vormen de basis voor de bestaande initiatieven op gebied van evenementen, festivals en bijeenkomsten. Er is een koppeling met opgaves ten aanzien van Circulaire Economie, daar waar het gaat om de wijze waarop de evenementen, festivals en bijeenkomsten georganiseerd worden.

Ontwikkellijn

Evenementen en bijeenkomsten vormen in potentie toeristische Iconen en koppelen hierbij bijzondere locatie met een bijzondere beleving. Voor het creëren van toeristische Iconen is er wel enige omvang gewenst of zal er een overkoepelend evenement moeten zijn waar kleinschaligere initiatieven onder kunnen vallen, zoals bij de LF2018. De bijzondere locaties en kleinschalige evenementen kunnen daarnaast ook bijdrage aan kleinschalige recreatie. Net als bij Sense of Place zal voor een slimme verbinding tussen recreatief-toeristische voorzieningen vooral gekeken moeten worden naar arrangementen rondom evenementen. De evenementen en bijeenkomsten zelf dragen hier niet direct aan bij, maar maken het aanbod wel mogelijk.

Kernwaarden

Voor evenementen en bijeenkomsten zal het vooral gaan om het aansluiten op en respecteren van de kernwaarden. Kernwaarden waar goed op aangesloten kan worden zijn bijvoorbeeld de wadden, het landschap, de landbouw en het waterbeheer. Waarbij dat laatste ook kenmerkend is voor de strijd met het water. De locaties die deze evenementen en bijeenkomsten mogelijk maken, kunnen mooi aansluiten op deze kernwaarden. Denk aan de vergezichten, de horizon en de wolken, kenmerkende voor deze regio. Verder kunnen de locatie, grootschalige en kleinschalig, bijdragen aan de saamhorigheid van de regio.

Belevingswereld

Evenementen en bijeenkomsten kunnen voor verschillende belevingswerelden aantrekkelijk zijn, afhankelijk van het thema en het type evenement/ bijeenkomst. Het kan gaan om een cultuurervaring of natuurbeleving. Maar ook sport en voedsel kunnen de basis vormen voor een evenement. Het is vooral aansprekend voor ingetogen aqua, ondernemend paars en gezellig lime. Sportevenementen zijn juist weer aansprekend voor uitbundig geel, waarbij evenementen met betrekking tot voedsel en lijfstyl de stijlvol en luxe blauwe belevingswereld aanspreekt.

4.6 Sport, recreatie en beleving

De regio heeft verschillende mogelijkheden voor het beoefenen van sport, waarbij de watersport natuurlijk een aparte categorie vormt. Naast zeilen vormt ook surfen een belangrijke vorm van sport, die beleving van het water vergroot en een grote aantrekkingskracht kan hebben voor (internationale) toeristen. Maar ook fietsen, wadlopen, hardlopen en andere actieve vormen van recreëren passen prima in de regio. Dit gebruik is niet direct gekoppeld aan projecten en sluit vooral aan op voorzieningen die er al zijn, of welke in ontwikkeling zijn. Denk aan de ontwikkelingen bij Hoek van Bant en de andere projecten vanuit Rondje Lauwersmeer. Daarnaast omvat de regio meerdere initiatieven die de beleving van het gebied kunnen vergroten, zoals het Afsluitdijk Wadden Center of het bezoekerscentrum Hegebeintum, Poort naar het Terpenlandschap. Maar ook een film

over de dynamische Wadden of de gebiedsontwikkeling van De Hoge Duinen, vergroot de beleving van het gebied.

Ontwikkellijnen

Voorzieningen en ontwikkelingen die sport en recreatie mogelijk maken zijn te kenmerken als kleinschalige recreatie. De ontwikkelingen die een bredere beleving mogelijk maken zijn daarnaast potentiële toeristische iconen. Vooral wanneer de beleving is gekoppeld aan een ander iconisch project en/of trekpleister, zoals de Afsluitdijk of de Waddenzee, beide uniek in de wereld. Voor de slimme combinatie van recreatief-toeristische voorzieningen zijn de projecten en/of ontwikkelingen minder geschikt. Er zijn mogelijkheden wanneer de potentiële toeristische iconen zijn opgenomen in een arrangement of wanneer er een route wordt ontwikkeld waarin een aantal iconen samen wordt gebracht in een enkele beleving.

Kernwaarden

Sport en recreatie sluiten vooral op kernwaarden zoals rust en ruimte. Verder maakt het landschap, met zijn vergezichten en brede horizon, van sporten en recreëren een bijzondere beleving. De voorzieningen die gericht zijn op beleving van het gebied sluiten prima op kernwaarden zoals de zeedijk, de Wadden, de landbouw, visserij en het waterbeheer. Het zijn bij uitstek mogelijkheden om aan een breed publiek het verhaal van de regio te vertellen.

Belevingswereld

Sport en recreatie is vooral een actieve bezigheid en sluit hiermee prima aan op de belevingswereld van uitbundig geel, ingetogen lime en ondernemend paars. De voorzieningen en projecten die inspelen op de beleving van de regio en zijn unieke kernwaarden sluit weer mooi aan op de belevingswereld van gezellig lime, rustig groen en stijlvol en luxe blauw. De kracht van sport, recreatie en beleving kan vergroot worden wanneer deze beter gecombineerd worden. Denk bijvoorbeeld aan de start van sportieve activiteiten prominente plekken in de regio.

4.7 Samenleving en saamhorigheid

In de regio zijn verschillende dorpsbelangen en verenigingen actief die projecten en initiatieven ontplooiën die de dorpen leefbaar en actief houden. Het sluit aan op de cultuur in de dorpen en is in eerste instantie gericht op de bewoners van het dorp zelf. Maar er zijn ook ontwikkelingen die voor de toerist aansprekend zijn en tot doel hebben de dorpen voor de toeristen aantrekkelijker te maken. Maar ook een project als Shared Grien Space, vooral gericht op de samenleving in de dorpen zelf, kan de dorpen wel tot een bijzondere beleving maken voor de toeristen die de regio aandoen. De projecten en initiatieven die hieronder vallen hebben vooral een koppeling met de opgaven ten aanzien van Energietransitie, Circulaire Economie en Snel Internet. Maar ook met de opgaves ten aanzien van Klimaatadaptatie, Biodiversiteit en Duurzaam waterbeheer hebben en koppeling met de leefbaarheid en de saamhorigheid in het gebied. Waarbij de verschillende opgaves kansen bieden om de samenleving te versterken en de saamhorigheid te vergroten.

Ontwikkellijnen

De projecten die in de eerste plaats gericht zijn op de lokale samenleving en de saamhorigheid in de dorpen en de regio zelf zijn te kenmerken als kleinschalige recreatie. Er is niet direct een potentie om uit te groeien tot toeristische iconen, maar het kan wel het verblijf van toeristen, die komen voor de toeristische iconen, veraangename. Waarmee dit soort projecten wel van belang kunnen zijn om toeristen voor een langer verblijf te binden aan het gebied. Sommige van deze initiatieven zouden, indien ze onderdeel uitmaken van een arrangement of bijzondere route, ook een bijdrage kunnen leveren aan de slimme combinatie van recreatief-toeristische voorzieningen.

Kernwaarden

Lokale initiatieven die vooral betrekking hebben op de leefbaarheid van de dorpen en de regio zelf versterken de saamhorigheid. Verder geven ze invulling aan kernwaarden zoals nuchterheid, rust en ruimte. Ze hebben vaak een koppeling met kernwaarden zoals de zeedijk, de Wadden, de terpen en de kwelders. Unieke elementen in het landschap, die de bewoners in hun hart dragen.

Belevingswereld

Dit soort projecten en/of initiatieven zijn misschien minder gericht op de toerist zelf maar kunnen de regio wel aantrekkelijk maken voor toeristen die cultuur en historie interessant vinden. Toeristen die graag even komen ervaren hoe het is om in deze regio te wonen, de regio graag leren kennen. Komen genieten van de rust, ruimte en vooral opzoek zijn naar de kleine dingen die het gebied en zijn inwoners uniek maken. Hiermee sluiten dit soort projecten/ initiatieven goed aan op de belevingswereld van rustig groen en creatief en inspirerend rood. Wanneer er ook een luxe tintje gegeven wordt aan de beleving zou het ook mooi aansluiten op de belevingswereld van stijlvol en luxe blauw.

4.8 Infrastructuur en bereikbaarheid

Het is evident dat voor een vitale regio de bereikbaarheid op orde moet zijn. De bereikbaarheid via het openbaar vervoer zal op orde moeten zijn. Veel internationale toeristen zijn hier mede van afhankelijk en het is essentieel om ook verbinding tussen verschillende toeristische iconen mogelijk te maken. Anderzijds is de ontwikkeling van goede ontsluiting via infrastructuur vanuit de Randstad van belang om toeristen vanuit de Randstad de regio in te lokken. De ontsluiting en bereikbaarheid van de regio is, mede vanwege de poort naar de Waddeneilanden, redelijk op orde. Maar het kan zijn, dat voor ontsluiten van toeristische voorzieningen in de regio, een andere invulling van het openbaarvervoer gewenst is. Op dit moment zijn hierin geen concrete projecten bekend. Verder kunnen grotere infrastructuurprojecten, zoals het versterken van de Waddendijk, een positieve bijdrage leveren aan de leefbaarheid in de regio. De projecten zijn faciliterend voor andere projecten en ontwikkelingen. Ze hebben een koppeling met opgaven ten aanzien van Klimaatadaptatie, Duurzaam waterbeheer, Verzilting en Energietransitie.

Ontwikkellijnen

De bereikbaarheid en de projecten die hier aan bijdragen zijn vooral faciliterend voor de ontwikkellijnen. Bij de toeristische iconen is het van belang dat ze goed te bereiken zijn, maar ook dat grote hoeveelheden toeristen in goede banen geleid kunnen worden. Hier dient bij dergelijke

projecten al rekening mee te worden gehouden. Verder is het van belang om tot een slimme combinatie van recreatief-toeristische voorzieningen te komen. Zodat toeristische iconen ook gecombineerd kunnen worden met kleinschalige recreatie. Waarvoor mogelijk een andere vorm van openbaar vervoer gewenst is. Deze projecten hebben hiermee een koppeling met alle ontwikkellijnen, waarbij gekeken moet worden hoe ze de ontwikkellijnen het beste kunnen faciliteren.

Kernwaarden

Projecten die toezien op de bereikbaarheid van de regio dragen niet direct bij aan de kernwaarden van het gebied. Wat wel aan de orde is dat deze projecten en/of initiatieven geen afbreuk zouden moeten doen aan de kernwaarden, zoals de rust, ruimte, het landschap en de natuurwaarden in het gebied. Ook de vergezichten, de horizon en het karakter van het gebied, gevormd door de landbouw en de kenmerkende terpen, zou niet negatief beïnvloed moeten worden door dergelijke projecten.

Belevingswereld

Een goede ontsluiting met openbaar vervoer sluit vooral goed aan op de belevingswereld van ingetogen aqua, rustig groen en creatief en inspirerend rood. Deze groep kiest mogelijk iets vaker voor het openbaar vervoer. Waar een goede ontsluiting via infrastructuur juist weer aansluit op de belevingswereld van stijlvol en luxe blauwe en gezellig lime, waarbij gemakkelijk parkeren en voorzieningen voor elektrische fietsen en auto van belang kan zijn. Andere belevingswerelden zullen mogelijk iets gemakkelijk genoeg nemen met een kleine uitdaging om van de ene naar de andere locatie te komen. Waarmee voor de andere belevingswerelden dit soort projecten en/of initiatieven van minder groot belang is.

4.9 Samenvattend

Ten aanzien van Toeristische Iconen

Samenvattend blijkt dat potentiële toeristische iconen vooral een koppeling hebben met cultuur, kunst en historie. Maar ook grootschalige of bijzondere evenementen vormen in potentie toeristische iconen. Projecten met betrekking tot Natuur en Landschap zijn niet direct gericht op de ontwikkeling van toeristische iconen, maar de Waddenzee en het achterliggende Terpenlandschap kunnen als geheel juist wel weer als toeristische iconen gekenmerkt worden. Maar dergelijke iconen trekken een heel ander soort toerist dan iconen die hun basis hebben in Cultuur, Kunst en/of Evenementen.

Ten aanzien van kleinschalige recreatie

De meeste projecten in de clusters Wandelen & Fietsen, Sport, Recreatie en Beleving zijn te kenmerken als kleinschalige recreatie. Hierbij is het decor het landschap met de Wadden, de zeedijk, de terpen en de waterrijke omgeving. Speciale aandacht is er voor de cluster Vaarroutes en Natuurverbindingen, tevens te kenmerken als kleinschalige recreatie, maar welke voor een deel van de nationale en internationale toeristen wel de belangrijkste reden is om naar Friesland af te reizen. Waarmee de vraag komt of de waterrecreatie op zichzelf niet een toeristisch icoon is voor Friesland. Ook veel van de projecten die vanuit de samenleving zelf opgestart worden, en vooral gericht zijn op de leefbaarheid van de dorpen zelf, dragen vooral bij aan kleinschalige recreatie. Toch zijn dergelijke projecten en initiatieven wel van belang om toeristen die komen voor de toeristische iconen voor langere tijd te binden aan het gebied. Het zal toeristen prikkelen om meer van de regio te willen zien en te ontdekken. Kleinschalige recreatie trekt een ander publiek dan toeristische iconen, maar net als bij leefbaarheid draagt kleinschalige recreatie wel bij aan het voor langere tijd binden van toeristen aan deze regio.

Ten aanzien van slimme combinaties van de recreatief-toeristische voorzieningen

Er zijn slimme combinaties mogelijk door het koppelen van verschillende wandel- en fietspaden. Maar ook door routes te ontwikkelen, zoals de Noord Friese Winkeltjes route kunnen slimme combinaties gemaakt worden. Verder dragen arrangementen bij aan het slim combineren van voorzieningen, zoals nu al gedaan wordt vanuit Sense of Place. Het slim combineren van voorzieningen krijgt een extra dimensie als dit gecombineerd wordt met evenementen en festivals. Zeker als toeristen voor langere periode gebonden kunnen worden aan de regio. Om deze slimme combinatie mogelijk te maken zijn een goede infrastructuur en bereikbaarheid van groot belang.

Ten aanzien van kernwaarden

De meeste projecten en daaruit voortkomende clusters van projecten versterken de kernwaarden van de regio. Vooral de kernwaarden Natuurwaarden, Landschap, de Waddenzee, de Kwelders versterken projecten die zich richten op kleinschalige recreatie. Maar deze kernwaarden vormen ook het decor voor potentiële toeristische iconen. Voor de kernwaarden rust en ruimte is het verder van belang om deze ook te behouden wanneer ingezet wordt op ontwikkeling van de recreatieve-toeristische sector. Het verhaal achter het landschap en de bevolking vormt vooral de basis voor de ontwikkeling van toeristische iconen. Waarbij ook de Waddenzee zelf, de strijd met het water en de sterke landbouwsector tevens een basis vormen voor de ontwikkeling van toeristische iconen. De

aanwezigheid van toeristisch iconen vraagt misschien om een andere bereikbaarheid en ontsluiting van het gebied. Hierbij moet aansluiting met en de versterking van de kernwaarden goed in beeld blijven.

Ten aanzien van de belevingswerelden

De regio heeft vooral veel in huis voor de belevingswerelden van uitbundig geel, ingetogen aqua, rustig groen en ondernemend paars. Toeristische iconen, welke veelal een koppeling hebben met cultuur, kunst en historie, passen goed in de belevingswereld van stijlvol en luxe blauw, creatief en inspirerend rood en gezellig lime. Alle belevingswerelden kunnen hun plek vinden in de regio, maar ze vragen ieder om een iets andere benadering. Bezoekers die worden aangetrokken door de toeristische iconen zullen sneller kortere periodes in het gebied verblijven en een hogere standaard verwachten ten aanzien van verblijf en vermaak. Bezoekers die vooral komen genieten van de kernwaarden van het gebied zijn hierin mogelijk minder kritisch, maar zullen wel langer in het gebied blijven hangen als er slimme combinaties gemaakt kunnen worden van voorzieningen.

5. Programmastructuur

Om projecten in samenhang van de grond te krijgen, is een heldere en eenduidige programmastructuur noodzakelijk. Daarbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij programma's die er al lopen in het gebied en het in wording zijnde Fries Programma Waddenkust (samenwerking provincie, gemeenten en Wetterskip). De werkgroep VWK bundelt en faciliteert de samenwerking tussen dorpen en bewoners en deze andere partijen. Op die manier kunnen de dorpen en kleinschalige projecten meedoen en meeliften op de grote initiatieven, en andersom. En ontstaat synergie en een hefboom op ieders inspanning.

In dit hoofdstuk komen eerst de belangrijkste andere programma's en visies in het gebied aan de orde. Daarna wordt aangegeven hoe de Vitale Waddenkust georganiseerd kan worden. Tenslotte wordt beschreven wat dit betekent voor de communicatie en worden handreikingen gedaan voor mogelijke financiering.

5.1 Overige programma's en visies

De toeristische ontwikkeling van de regio heeft een stimulans gekregen naar aanleiding van de LF2018, maar ook de aanwijzing van de Wadden als Unesco Werelderfgoed en heeft de regio op de kaart gezet, zowel nationaal als internationaal. Er zijn dan ook verschillende partijen die plannen en programma's ontwikkelen om het toerisme in de regio te stimuleren. Dan wel om de economische situatie in de regio te versterken en duurzame ontwikkeling van de regio te stimuleren. Ook de provincie Fryslân heeft hierin haar eigen doelstellingen en wensen. Al met al, veel verschillende visies, agenda's, programma's en wensen, die elkaar kunnen versterken, maar die ook kunnen resulteren in een wildgroei aan initiatieven. Een vitale Waddenkustregio is gebaat bij samenwerking en samenhang tussen de verschillende programma's en visies. Mede ook omdat juist door middel van samenwerking de belangrijkste kernwaarden van de regio versterkt worden, en afbreuk aan deze kernwaarden voorkomen kan worden. Daarom geven we hieronder een toelichting op een aantal relevante visies en programma's.

Visie recreatie en toerisme Noordoost Fryslân

De regio Noordoost Fryslân wil een totaalvisie opstellen op het gebied van recreatie en toerisme. Een dergelijke visie biedt de regio de mogelijkheid om gezamenlijk een koers uit te zetten. Om met elkaar - zowel overheden, ondernemers, de stichting Regio Marketing en Toerisme Friesland en andere belanghebbenden - keuzes en afspraken te maken over investeringen en ontwikkelingen. Het streven van de gemeente(n) is een betere regionale afstemming en het ontwikkelen van een eenduidig beleidskader. Waaronder projecten, activiteiten en te ontwikkelen producten elkaar versterken.

Deze visie wordt op dit moment opgesteld in opdracht van de gemeenten in de regio. De visie zal raakvlakken hebben met dit Regioplan omdat beiden zich richten op de ontwikkeling van toerisme en recreatie in deze regio. Het Regioplan omvat ook een bredere blik, gericht op een vitale Waddenkust voor de inwoners.

De Agenda voor Noordoost Fryslân 2016-2020

De Agenda Netwerk Noordoost II 2016-2020 en bijhorende opgaves en projecten zijn eind 2015 door de zes colleges, de gemeenteraden en Provinciale Staten vastgesteld. De Agenda Netwerk Noordoost II bestaat uit 16 opgaven en een projectenlijst. Deze zijn tot stand gekomen met diverse partijen uit de regio en opgesteld door de ambtelijk trekkers uit de zes gemeenten, de provincie, Wetterskip Fryslân, Noardlike Fryske Wâlden, Friese Milieu Federatie en de Ondernemersfederatie ONOF. De Agenda richt zich op de thema's Wonen & leven, Economie en Groen & Blauw. Deze Agenda en de daaruit voortkomende projecten zijn niet direct gericht op recreatie en toerisme, maar wel op de leefbaarheid van de regio. Waarmee de Agenda voor Noordoost Fryslân een directe koppeling kan hebben met het Regioplan Vitale Waddenkust.

Regiodeal Noordoost Fryslân

Als vervolg op ANNOII is op 23 september 2018 de Regiodeal Noordoost-Fryslân gesloten. De versnellingsagenda tot 2025 ligt uitgewerkt klaar. Met een investeringspakket van € 56 miljoen wil de regio de economie de komende jaren aanjagen. Daarvan wordt 30 miljoen ingebracht door de deelnemende partijen. Voor het overige deel van de financiering is met succes een aanvraag ingediend bij het rijk (in het kader van de Regiodeals). Vanuit de versnellingsagenda wordt een Uitvoeringsprogramma opgesteld door de regio. Het is zaak om als Vitale Waddenkust hierbij in beeld te zijn, zodat slimme combinaties kunnen worden gemaakt bij het opstellen van het Uitvoeringsprogramma voor de Vitale Waddenkust.

Regiodeal Natuurinclusieve landbouw

Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Carola Schouten, heeft 10 miljoen euro beschikbaar gesteld om te investeren in de ontwikkeling van duurzame, natuurinclusieve landbouw in de provincies Drenthe, Fryslân en Groningen. De drie provincies hebben hiervoor samen met kennisinstellingen zoals de RUG, natuur- en landbouworganisaties een zogenaamde Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw ingediend. In een programma, dat gefinancierd wordt met de regiodeal, zetten de provincies samen met landbouw- en natuurorganisaties activiteiten in die bijdragen aan een duurzame, natuurinclusieve landbouw in 2030.

Fries Programma Waddenkust

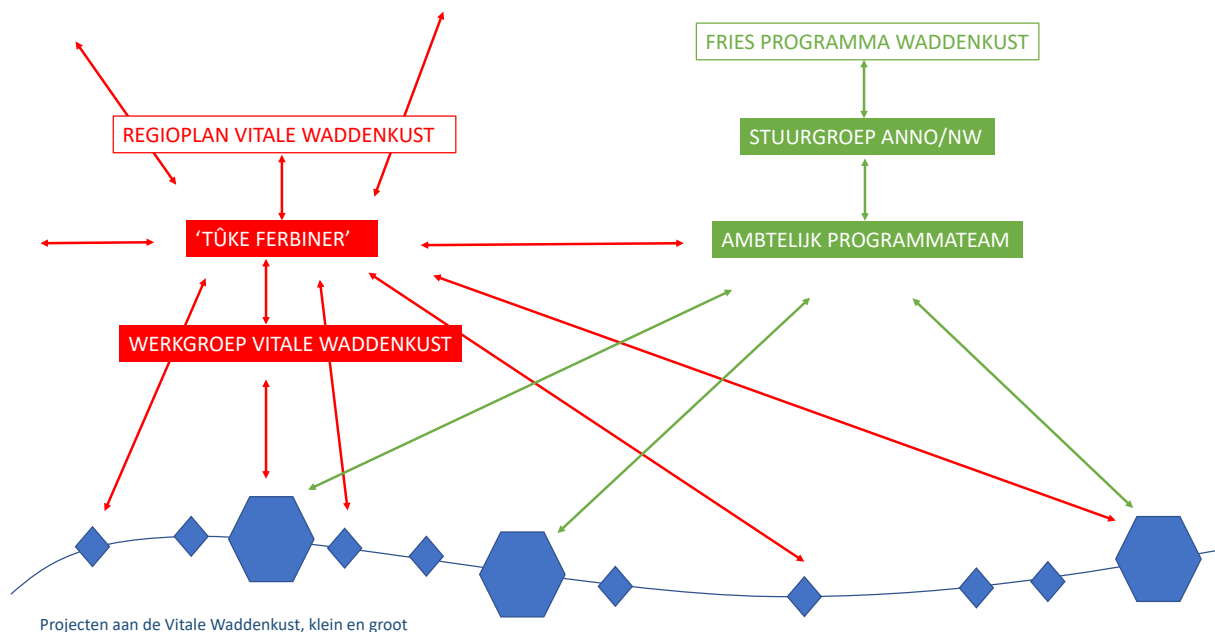
De provincie werkt samen met Wetterskip Fryslân en de gemeenten in de regio aan het opstellen van een Fries Programma Waddenkust. De reikwijdte van dit programma (van de Afsluitdijk tot Lauwersoog) is groter dan die van de Vitale Waddenkust, maar heeft hetzelfde doel voor ogen. Ook bij het opstellen van dit programma is het dus zaak om koppelingen te leggen met het programma van de Vitale Waddenkust dat juist van onderop is ontstaan.

5.2 Programmastructuur Vitale Waddenkust

Bijzonder aan de Vitale Waddenkust is, dat de projecten van onderop zijn ontstaan en dus van onderop zijn samengevoegd tot een Regioplan Vitale Waddenkust. Bij het opzetten van de organisatiestructuur moet die 'van onderop'-kwaliteit voorop blijven staan.

In de periode van het tot stand komen van voorliggend Regioplan zijn reeds veel overleggen gepleegd en bijeenkomsten bijgewoond. We hebben geconstateerd dat VWk grote raakvlakken heeft

met het Fries Programma Waddenkust. Wij vinden het van belang om daar goed op aan te sluiten en dat het Regioplan Vitale Waddenkust daarin een volwaardige plek krijgt. We creëren daarom organisatiestructuur waarin die twee programma's optimaal gekoppeld zijn.

Werkgroep Vitale Waddenkust

De Werkgroep Vitale Waddenkust is een platform om samenwerking en synergie tussen dorpen, projecten en grote regiopartijen te bevorderen en is ontstaan uit een vertegenwoordiging van de dorpsbelangen in de regio. We willen door het delen van kennis en contacten samen verder komen en de Vitale Waddenkust (be)leefbaar maken voor bewoners en bezoekers. De werkgroep wordt bemand door mensen vanuit de regio. Het betreft vrijwillige functies, waar alleen een onkostenvergoeding tegenover staat.

Tûke ferbiner

De 'tûke ferbiner' is de ogen, oren, handen en voeten van de Werkgroep Vitale Waddenkust. Zijn of haar hoofdtak is het zorgen voor verbinding:

- tussen de projecten en de werkgroep;
- tussen de projecten onderling;
- tussen de kleine en de grote projecten;
- tussen de werkgroep en andere gremia in de regio (waaronder het Fries Programma Waddenkust en de Regiodeals);
- tussen projecten en subsidiestromen.

De tûke ferbiner onderhoudt een breed netwerk in de regio en haalt de banden met de overheden stevig aan. Hij of zij neemt daarbij de dorpen/projecten veel werk uit handen. Hij of zij staat namelijk ten dienste van de projecten 'van onderop!' en faciliteert deze in organisatorische zin. De tûke

ferbinner houdt daarbij het overzicht en weet de projecten slim aan elkaar te koppelen. Dit scheelt de dorpen/projecten veel zoek-, praat- en denkwerk. De tûke ferbinner onderhoudt het netwerk.

De tûke ferbinner heeft ook een functie richting de stakeholders. Voor de stakeholders is hij of zij hét aanspreekpunt voor de projecten van onderop. Dit vergemakkelijkt het contact tussen de stakeholders en de dorpen/projecten, waardoor kansen beter benut zullen worden. Zo heeft de tûke ferbinner bijvoorbeeld zitting in het ambtelijke programmateam van het Fries Programma Waddenkust. Dat is belangrijk want daarmee hebben de projecten van onderop een volwaardige gezamenlijke stem aan tafel van het Fries Programma Waddenkust. De tûke ferbinner betreft een betaalde functie. Bij voorkeur heeft hij of zij persoonlijke binding met het gebied en haar inwoners.

5.3 Communicatie

Communicatie is van essentieel belang voor het op de kaart zetten van regio. Daarnaast is communicatie belangrijk als het gaat om de vindbaarheid van de projecten onderling. Alleen als men weet van elkaars projecten en initiatieven kunnen waardevolle samenwerkingen en verbanden ontstaan die op die grotere schaal een nog belangrijkere factor kunnen spelen in de revitalisering van de Friese waddenkustregio.

Verschillende partijen vragen ook al om meer samenhang in de communicatie (zoals Súd-Ie en Wetterwâlden Bútenfjild). De stichting Regiomarketing en Toerisme is, zoals gezegd al bezig met het opstellen van een visie voor de marketing van de regio. Het is raadzaam om hier op aan te sluiten, zodat de marketing eenduidig en helder kan zijn, met plek voor ieders unieke daarin.

Merk Fryslân

Merk Fryslân heeft al aangegeven dat er ook een koppeling te maken is met hun communicatie-activiteiten. Het is belangrijk om de ‘verhalen’ van het gebied uit te dragen. Merk Fryslân kan die verhaallijnen samen met de regio verder handen en voeten geven (destinatie-marketing). Hiervoor wordt al een verbinding gelegd tussen Merk Fryslân en de stichting Regiomarketing en Toerisme (noordoost-Fryslân) en met Uytland (noordwest-Fryslân). De Waddenvereniging kan mensen opleiden om de verhalen te vertellen en Staatsbosbeheer heeft al aangegeven voor een deel die verhalen ook te willen vertellen. Daarnaast kunnen tevens de communicatie-kanalen van de Waddenvereniging worden benut.

Fries Programma Waddenkust

Voorts is het raadzaam om aan de programmastructuur Fries Programma Waddenkust een digitaal platform te koppelen waarop alle projecten en initiatieven in de regio elkaar kunnen vinden. De projecten en initiatieven van de Vitale Waddenkust kunnen daar dan in worden opgenomen. De provincie heeft de werkgroep Vitale Waddenkust hiervoor reeds een aanbieding gedaan.

Tenslotte

Tot slot blijft het belangrijk dat de mensen achter de projecten en initiatieven elkaar blijven zien en spreken. Persoonlijk contact is altijd de sleutel tot verder succes. Het is daarom aan te bevelen om ook in de toekomst (net zoals in de aanloop naar voorliggende Regioplan) bijeenkomsten te blijven organiseren, waar men elkaar kan ontmoeten en inspireren met elkaars projecten en ideeën.

5.4 Financiering

In deze paragraaf komt de financieringsbehoefte van het Programma Vitale Waddenkust aan de orde en wordt ingegaan op subsidiemogelijkheden voor de projecten en initiatieven.

Financiering Programma Vitale Waddenkust

Voor het operationeel hebben en houden van het Programma Vitale Waddenkust is financiering nodig. Vooreerst wordt uitgegaan van een looptijd van twee jaar (2019 en 2020) met de intentie van een verlenging van nog eens twee jaar. Een tussentijdse evaluatie na twee jaar geeft richting voor de daarop volgende periode. De kosten die gemaakt worden zijn voor:

- een 'tûke ferbiner'; uitgaande van minimaal 3 dagen per week, 48 weken per jaar, in twee jaar, betekent dit 1500 uren voor de tûke ferbiner, zijnde €150.000;
- de werkgroep Vitale Waddenkust; uitgaande van 5 leden, een onkostenvergoeding van €1500 per jaar, in twee jaar, zijnde €15.000;
- financiering voor communicatie en dergelijke worden vooreerst ingeschat op zo'n €50.000 per jaar, in twee jaar, zijnde €100.000.

De financieringsbehoefte van het programma Vitale Waddenkust komt hiermee op een totaalbedrag van €265.000. Deze financieringsbehoefte is sterk afhankelijk van de inzet van regionale partijen. Tijdens de presentatie van het concept van dit Regioplan is door verschillende partijen aangegeven dat zij een rol kunnen spelen in bijvoorbeeld de communicatie (verhalen ophalen, vertellen en vermarkten), het verbinden en de financiering. De financieringsbehoefte voor het programma Vitale Waddenkust kan hiermee aanzienlijk terug worden gebracht.

Daartegenover staat de inzet van vele vrijwilligersuren. Die worden voor de komende twee jaar voorlopig ingeschat op:

- circa 1500 uur totaal voor de leden van de werkgroep
- minimaal 3500 uur voor de vrijwilligers verbonden aan de dorpen, projecten en initiatieven

Uitgaande van €10,36/uur (vrijwilligersvergoeding die opgevoerd mag worden als cofinanciering bij subsidieverstrekking zoals bijvoorbeeld IMF en LEADER) vertegenwoordigt dit een gezamenlijk een waarde van ongeveer €50.000.

Financiering van projecten

Er is nu al sprake van circa €8 mln. aan potentiële kleine projecten en nog eens €200 mln aan grote projecten in de regio noordoost-Fryslân. Dit bedrag kan nog oplopen; zeker als projecten beter aan elkaar worden verbonden. De financiering van deze projecten, met name als ze vanuit de samenleving ontstaan, is vaak een lastige opgave. Deels moeten de projecten met eigen financiering en inzet van eigen (werk)uren worden opgezet, aangevuld met subsidies. In deze paragraaf doen we een handreiking voor mogelijke subsidiestromen.

Er kan een driedeling worden gemaakt in:

- grote projecten;
- middelgrote projecten;
- kleine projecten.

Grote projecten

Voor de grote projecten (zoals bijvoorbeeld Holwerd-aan-Zee) zijn Rijks- en Europese subsidies interessant. Zij hebben een omvang die aansluit bij dit soort regelingen. Te denken valt aan:

- De Regiodeals; Een Regio Deal is een partnerschap tussen Rijk en regio om opgaven in de regio aan te pakken. Tot 2022 trekt het kabinet hier in totaal bijna 1 miljard euro voor uit. De regio's zorgen voor eenzelfde bedrag. De Regio Deals richten zich onder andere op verbetering van het woon-, leef- en vestigingsklimaat, duurzame verandering in voedselproductie en het bestrijden van criminaliteit. Daarmee versterken Rijk en regio met elkaar de kracht van de regio en de samenleving als geheel.

Middelgrote projecten

Middelgrote projecten (zoals een bezoekerscentrum) kunnen veel eerder (en makkelijker) een beroep doen op andere subsidieregelingen, zoals:

- LEADER; De Lokale Actiegroep (LAG) Noordoost-Fryslân wil samen met inwoners, bedrijfsleven en overheid de kansen in hun regio benutten. Deze kansen zijn vastgelegd in de lokale ontwikkelingsstrategie (LOS). Een project komt in aanmerking voor subsidie als de LAG het project als kansrijk beoordeelt. De subsidie kan oplopen tot maximaal 150.000 euro per project.
- Waddenfonds; Het Waddenfonds is een gemeenschappelijke regeling van de Waddenprovincies Fryslân, Groningen en Noord-Holland. Het fonds investeert in initiatieven en projecten die de ecologie en duurzame economische ontwikkeling van het Waddengebied versterken. Projecten van (samenwerkende) ondernemers, verenigingen, stichtingen en overheidsorganisaties kunnen in aanmerking komen voor een bijdrage van het Waddenfonds.

Kleine projecten

Voor kleine projecten (zoals de realisatie van een wandelpad) zijn de volgende subsidieregelingen interessant:

- Iepen Mienskipsfûns; Via dit fonds (IMF) stelt provincie Fryslân geld beschikbaar om de projecten van inwoners verder te helpen. Projecten die ervoor zorgen dat er prettig gewoond kan worden in wijken en dorpen. Ideeën die de leefomgeving laten bruisen en bouwen aan de toekomst van Fryslân. Denk aan projecten op het gebied van leefbaarheid, kansen voor burgers en sociale innovatie. Maar ook gericht op cultuur, duurzame dorpen en cultuurhistorie en landschap. Er is een onderscheid binnen het IMF tussen:
  - Kleine projecten (tot €10.000 subsidie)
  - Grote projecten (tot €35.000 subsidie)

- Budget Lokale Innovaties (BLI); Voor kleinschalige projecten kan een subsidieaanvraag bij het Waddenfonds worden ingediend van maximaal € 50.000,--. Projecten die in aanmerking willen komen, moeten bijdragen aan lokale innovatie, de leefbaarheid of werkgelegenheid bevorderen en de kwaliteit van het Waddengebied versterken. Er is maximaal € 1.000.000,-- beschikbaar voor de regeling.
- Prins Bernhard Cultuurfonds; Het Prins Bernhard Cultuurfonds ondersteunt cultuur, natuur en wetenschap in Nederland. Met financiële bijdragen, opdrachten, prijzen en beurzen stimuleren we bijzondere initiatieven en talent. Jaarlijks worden er meer dan 3.500 projecten ondersteund.
- Oranjefonds; Het Oranje Fonds steunt sociale projecten die mensen echt met elkaar verbinden. Dat doet ze met geld, kennis en aandacht. Als iedereen er voor elkaar is, staat niemand er alleen voor. De bijdragen variëren van € 500 tot € 100.000,=, afhankelijk van de aard van het project waarvoor het is aangevraagd. Ook hogere bedragen zijn in bepaalde gevallen mogelijk.
- Wonen Noordwest Friesland; Door Wonen NWF worden leefbaarheidssubsidies vergeven aan projecten die in het belang van de huurders zijn en tevens een bijdrage leveren aan de leefbaarheid in het dorp.

Verder is er nog een breed scala aan stichtingen/fondsen/legaten waar mogelijk ook kansen liggen.

Streekwurk is al in overleg met de provincie voor het vormen van één subsidieloket voor de Vitale Waddenkust-regio. Dit loket kan adviseren over en ondersteuning bieden bij de fondsenwerving. De tûke ferbiner zal nauwe contacten met dit subsidieloket onderhouden, waarmee vervolgens de projecten/dorpen hun voordeel kunnen doen, zonder daar zelf actief mee aan de slag te moeten.

Geraadpleegde bronnen

- ✓ CBS Statline, <https://opendata.cbs.nl>;
- ✓ De toekomst van toerisme, recreatie en vrije tijd, Kennisdocument voor de Strategische Dialoog Recreatie, Kenniscentrum Recreatie, 2008;
- ✓ NBTC Holland Marketing, <https://www.nbtc.nl>;
- ✓ Nederland in balans, Een nieuwe koers voor krimpregio's;
- ✓ Meerjarenplan 2016-2019, Stichting Regiomarketing Toerisme Noordoost Friesland, www.rmtnof.nl;
- ✓ Recron, www.recroninnovatiecampagne.nl;
- ✓ Sense of Place, www.sense-of-place.eu, www.friesland.nl;
- ✓ Staat van Fryslân, databank, <https://friesland.databank.nl>;
- ✓ Startnotitie leefbaarheid, provincie Fryslân, juli 2017;
- ✓ Watergebiedsplan Dongeradeel, Wetterskip Fryslân, oktober 2012;
- ✓ Watergebiedsplan Ferwerderadiel-Leeuwarderadeel, Wetterskip Fryslân, november 2011.

Dorpsvisies:

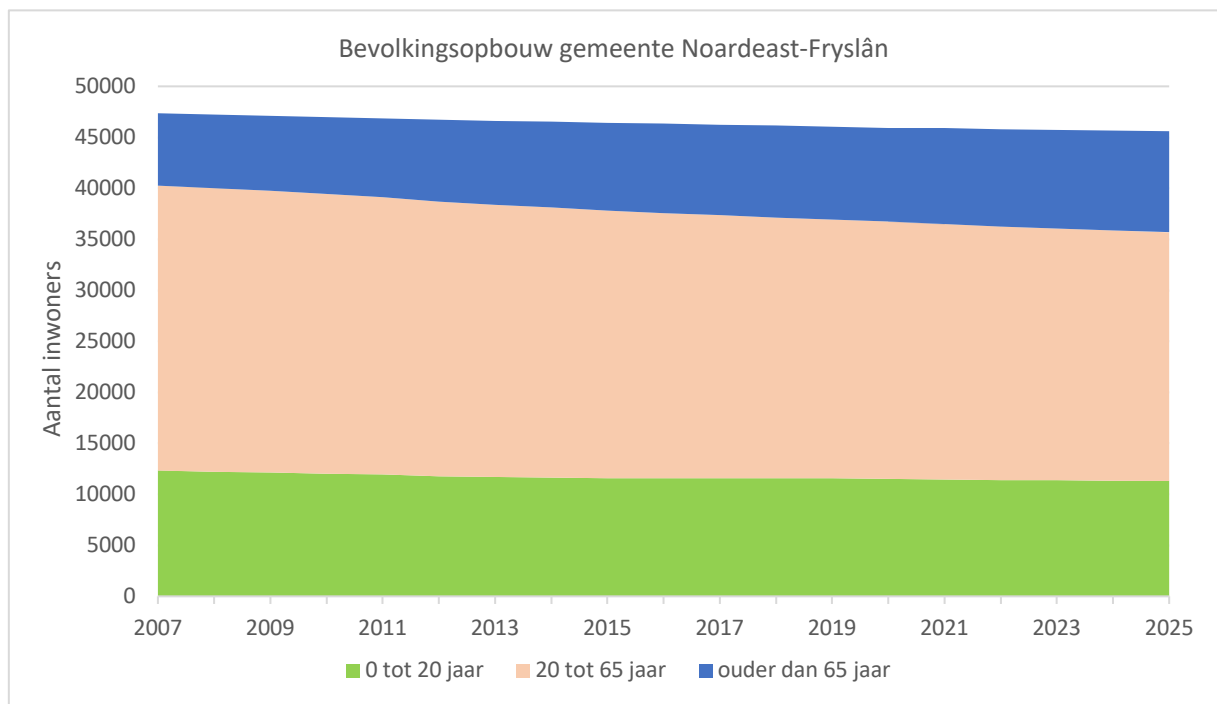
- ✓ Dorpsvisie Hallum e.o. 2025, In Hallum zit je gebakken, maart 2015;
- ✓ Dorpsvisie Ferwert en Hegebeintum 2018-2028, Dorpen op nivo, maart 2018;
- ✓ Dorpsplan Marrum/Westernijtskerk, Mei it each op de takomst!, oktober 2009;
- ✓ Dorpsvisie Raard, Boarnwert en Foudgum, najaar 2018 (moet nog met bewoners worden gedeeld);
- ✓ Holwerd, een dijk van een dorp, www.holwerd.nl en www.holwerdaanzee.nl.

Bijlage I. Krimp en de gevolgen

Krimp in cijfers

In Fryslân hebben we te maken met krimp. De bevolkingsaantallen nemen af, de relatief grote groep babyboomers vergrijst en de jongeren die er zijn trekken graag naar de steden en grotere kernen. De krimpverschijnselen komen vooral in de plattelandsgebieden voor. Noordoost-Fryslân is een regio die sterk krimpgevoelig is.

De demografische trend is een gegeven. Bevolkingscijfers over de afgelopen tien jaar tonen aan dat de krimp al is ingezet en prognosecijfers tonen aan dat deze trend zich ook nog wel even doorzet. In onderstaande figuur is voor ieder jaar het aantal 0 tot 20-jarigen, 20 tot 65-jarigen en de groep ouder dan 65 jaar voor de nieuwe gemeente Noardeast-Fryslân weergegeven.

De totale bevolking in de gemeente Noardeast-Fryslân neemt in de periode van 2007 tot 2025 af met bijna 4%. De verschuivingen over de leeftijdscategorieën zijn nog ingrijpender: het aantal jongeren tot 20 jaar neemt in deze periode af met ruim 8%, het aantal in de leeftijd van 20 tot 65 jaar neemt af met bijna 13% en het aantal ouderen (ouder dan 65 jaar) neemt toe met maar liefst 39%.

Gevolgen van krimp

Een krimpende bevolking leidt tot een daling van het aantal huishoudens. Daarmee neemt de vraag naar woningen af waardoor er kans is op leegstand en soms ook verpaupering in de oude dorpskernen. Met vergrijzing ontstaat ook de behoefte naar meer woningen die geschikt zijn voor ouderen, helemaal nu de ouderen langer vitaal blijven en zelfstandig blijven wonen. Het aantal ouderen groeit, zij hebben een groter risico op meerdere chronische aandoeningen wat de behoefte

aan zorg doet toenemen. Dit betekent dat er nieuwe eisen worden gesteld aan professionals, mede ook ingegeven door technologische ontwikkelingen, de ontgroening en het stimuleren dat mensen gezonder ouder kunnen worden via healthy ageing. Naast de grotere zorgvraag wordt een goede bereikbaarheid van zorgvoorzieningen belangrijker. Voorzieningen als kinderopvang en onderwijs staan onder druk doordat er minder kinderen komen. Niet alleen het basisonderwijs krimpt in, ook het voortgezet onderwijs en later ook het mbo en hbo krijgen te maken met minder instroom. Het is daarom ook van groot belang om het onderwijs goed af te stemmen op de vraag uit het bedrijfsleven. Studenten met de juiste opleiding die aansluit op de lokale arbeidsmarkt kunnen uiteindelijk ook werk vinden in de regio, als ze dat willen. En dat is weer belangrijk want een vitale economie zorgt voor werkgelegenheid. De relatie tussen krimp en bedrijvigheid is complex waarbij oorzaak en gevolg lastig van elkaar zijn te onderscheiden. Demografische ontwikkelingen hebben in eerste instantie gevolgen voor de bevolkingsgerelateerde bedrijvigheid, zoals detailhandel, horeca en zorg. Bevolkings- en huishoudensafname kan leiden tot minder vraag naar bepaalde goederen en diensten en daarmee tot een overmaat aan winkelvloeroppervlak (leegstand) en verpaupering van vastgoed. Krimp kan ook resulteren in een geringer aanbod aan of concurrentie om arbeidskrachten, of zelfs een tekort.

Voor veel voorzieningen is geen fysieke plek meer nodig in de toekomst, steeds meer diensten worden digitaal aangeboden. Zowel voor particulieren alsook voor bedrijven is het daarom een voorwaarde om goed digitaal bereikbaar te zijn. Voorzieningen komen verder uit elkaar te liggen om exploitabel en kwalitatief goed te blijven. Hiervoor is het nodig om een goede fysieke bereikbaarheid te behouden, zowel voor wat betreft de infrastructuur als het openbaar vervoersysteem. Het Fries erfgoed als kerken, karakteristieke woningen, industrieel erfgoed, maatschappelijk vastgoed en scholen verliezen steeds vaker hun functie en ook agrarisch vastgoed komt steeds vaker leeg te staan door opschaling en bij gebrek aan bedrijfsopvolging.

Bijlage II. Gebiedsbeschrijving

Het Regioplan Vitale Waddenkust gaat over het kustgebied van noordoost-Fryslân. Globaal wordt de grens aangehouden van de gemeente Noardeast-Fryslân, deze gemeente is in 2019 ontstaan uit een fusie van de gemeenten Dongeradeel, Ferwerderadeel en Kollumerland c.a. De oppervlakte van de nieuwe gemeente bedraagt circa 516 km² (72% land en 28% water). Binnen de gemeentegrens vallen de stad Dokkum en 52 dorpen (officiële woonplaatsen). Ongeveer 47.000 inwoners bevolken de gemeente, daarmee woont ongeveer een op de veertien Friezen in deze regio.

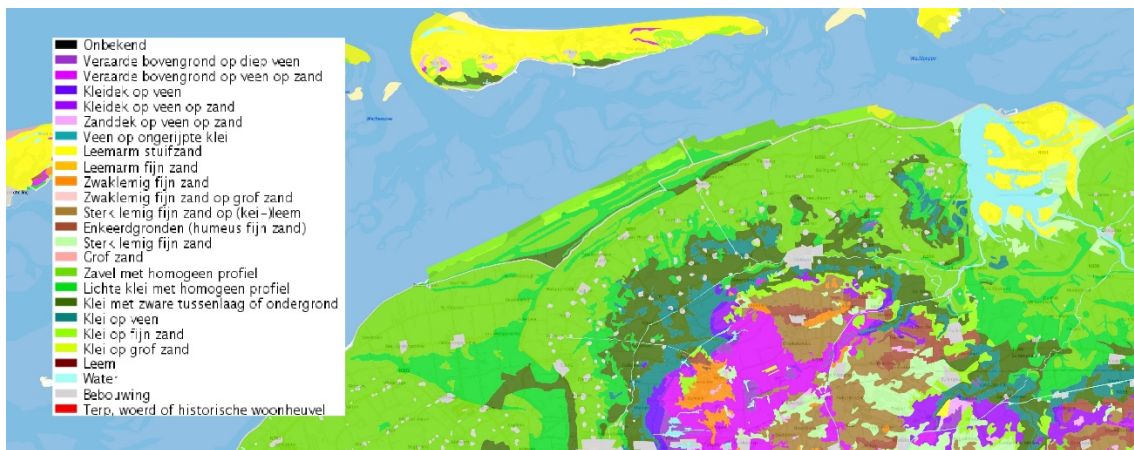
Het gebied herbergt twee oude cultuurlandschappen; het Terpengebied als onderdeel van de Kleistreek en het noordelijke deel van het Woudengebied dat onderdeel is van het Nationaal Landschap Noardlike Fryske Wâlden.

Ontstaansgeschiedenis

Tijdens de periode na de laatste ijstijd was het noordelijk deel van Groningen en Fryslân een getijdengebied. In dit gebied is door de zee klei afgezet, is veen weggeslagen, hebben zich kreken gevormd en is er zand afgezet. Vanaf 500 na Chr. zijn, om tijdens hoogwater droge voeten te houden, hier en daar in het gebied terpen aangelegd. Om land van de zee te winnen, zijn er vanaf 1200 na Chr. veel dijken aangelegd.

Bodem en grondgebruik

De ontstaansgeschiedenis is terug te zien in de hoogteligging en in de grondsoorten. De verschillende terpen zijn in het gebied nog steeds duidelijk zichtbaar. Op de bodemkaart is het oude patroon van geulen goed te zien. In de oude geulen en ook langs de Waddenzee is grovere klei met meer zand afgezet dan in de rest van het gebied waar fijnere klei is afgezet. In de loop van de tijd is de fijnere klei ingeklonken waardoor de meer zandige gronden relatief hoger zijn komen te liggen. Dit is te zien langs de Waddenkust maar ook bij Ee waar een oude geul nu als een rug in het landschap ligt. De drooggelegde meren zijn als lage gebieden herkenbaar.

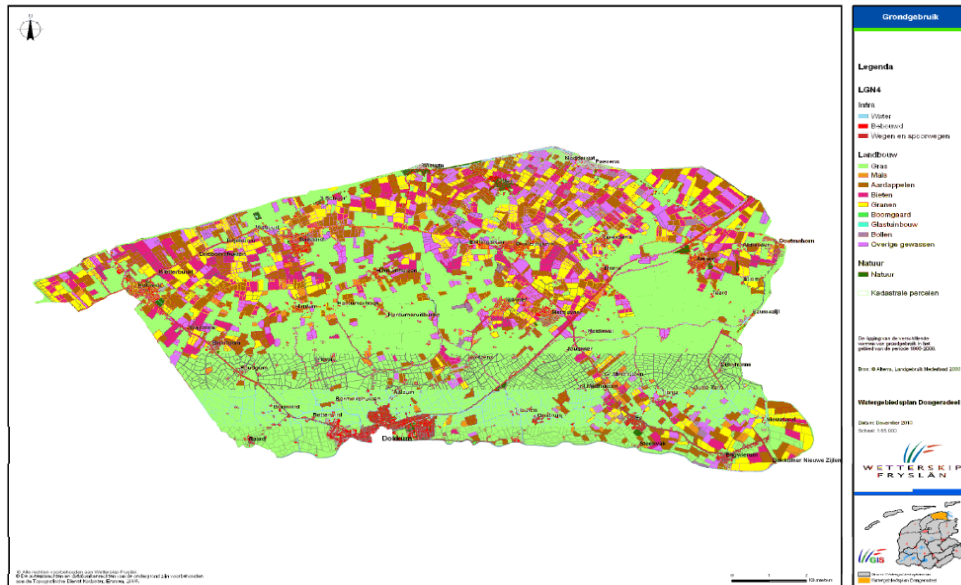

De invloed van de zee is ook terug te vinden in het grondwater dat op geringe diepte erg zout is. Het oppervlaktewater is minder zout dan het grondwater dankzij regen en water dat uit de Friese boezem wordt ingelaten.

De wat meer zandige klei in de hoger gelegen delen van Dongeradeel is geschikte grond voor akkerbouw. De laaggelegen gebieden zijn van oudsher vaak te nat voor akkerbouw en worden daarom gebruikt voor gras- en weideland.

Werkgelegenheid en bedrijvigheid

Volgens de CBS-statistieken zijn er in 2018 in deze regio in totaal 665 landbouwbedrijven, verdeeld over Dongeradeel 330, Ferwerderadiel 165 en Kollumerland c.a. 170 bedrijven.

In onderstaande tabel is de werkgelegenheid in de landbouwsector weergegeven. Het aantal banen is het totaal van de fulltime en parttime banen. In de regio Noordoost-Fryslân werd in 2017 ruim 7,2 procent van het totaal aantal banen door de landbouwsector ingevuld. In vergelijking met de rest van Fryslân is dit relatief hoog, daar is dit aandeel aanzienlijk lager met 4,6 procent (bron: Staat van Fryslân databank).

	<i>Totale werkgelegenheid</i>	<i>Aantal banen landbouwsector</i>	<i>Aandeel landbouw</i>
Noordoost-Fryslân *	38.747	2.796	7,22
Overig Fryslân	244.854	11.150	4,55
Totaal	283.601	13.946	4,92

*gemeenten Noardeast-Fryslân, Achtkarspelen, Dongeradeel en Tytsjerksteradiel

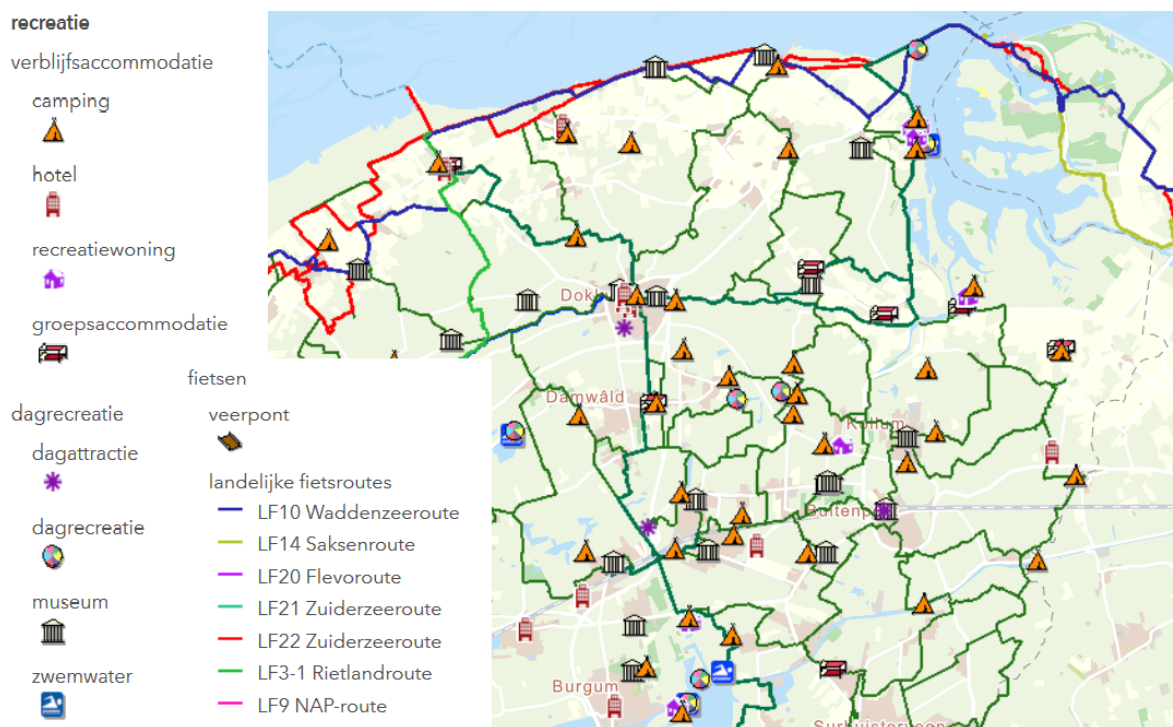
Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal banen (in de recreatief-toeristische sector) in Noordoost-Fryslân ten opzichte van Fryslân totaal (peiljaar 2015). Het aantal banen is ook hier het totaal van de fulltime en parttime banen. In 2015 betrof het aantal fulltime banen in Noordoost-Fryslân 1.176 banen en het aantal parttime 884. Uit de cijfers blijkt dat in de regio Noordoost-Fryslân 5,3 procent van het totaal aantal banen door de recreatief-toeristische sector wordt ingevuld; dit is ruim 1,6 procentpunt lager dan in de rest van Fryslân (bron: Staat van Fryslân databank). Het aantal banen in de recreatieve sector is al meer dan tien jaar min of meer constant.

	Totale werkgelegenheid	Aantal banen toeristisch-recreatieve sector	Aandeel r&t
Noordoost-Fryslân *	38.747	2.059	5,31
Overig Fryslân	244.854	16.935	6,92
Totaal	283.601	18.994	6,70

*gemeenten Noardeast-Fryslân, Achtkarspelen, Dongeradeel en Tytsjerksteradiel

Het aantal hotelbedden is de afgelopen jaren in Noordoost-Fryslân behoorlijk sterk teruggelopen: van 532 bedden in 2010 naar 487 bedden in 2013 tot 431 bedden in 2016. Ook het aantal bedden in groepsaccommodaties liep terug van 470 in 2010 tot 351 in 2016. Het aantal standplaatsen op campings is de laatste tien jaar wel min of meer constant gebleven (rond de 2.700), net zoals het aantal ligplaatsen in de jachthavens (rond 3.720) eveneens nauwelijks veranderd is.

Op de recreatiekaart van de provincie Fryslân is een grote verzameling aan toeristische informatie zoals dagrecreatie, verblijfsaccommodatie, watersport, fietsen en wandelen opgenomen. Onderstaand kaartbeeld geeft een beeld van de huidig aanwezige toeristisch-recreatieve voorzieningen van de regio.

Bijlage III. De zeven belevingswerelden

Recron heeft in 2015 een model ontwikkeld waarin de belangrijkste belevingswerelden van de vakantieganger in kaart zijn gebracht. Deze belevingsgroepen moeten de ondernemer helpen zich te richten op de juiste consumentengroep en bepalen in welke belevingsrichting de onderneming zich gaat ontwikkelen.

De zeven belevingswerelden van de (Nederlandse) vakantieganger die zijn geformuleerd:

- ✔ Uitbundig geel: recreanten in de gele belevingswereld zijn echte levensgenieters die graag samen met anderen actief en sportief recreëren. Recreatie is voor deze groep genieten, uitgaan en lekker eten. Actief, sportief, gezellig en verrassend zijn de kernwoorden bij de vormen van recreatie die zij kiezen;
- ✔ Gezellig lime: deze recreanten zijn gewone, gezellige mensen die recreëren om zo even weg te zijn van de dagelijkse beslommingen. Recreëren is “even lekker weg met elkaar”. Daarbij staat samen zijn, gezelligheid en (sportieve) ontspanning centraal. De lime recreant stelt daarbij niet van die bijzondere eisen;
- ✔ Rustig groen: recreanten uit de groene belevingswereld zijn kalm en serieus. Recreëren is voor hen niets anders dan uitrusten, ontspannen en tijd hebben voor je hobby's. Even rust nemen in eigen omgeving en niets aan je hoofd hebben. In eigen omgeving is genoeg moois te zien en te ontdekken, je hoeft er niet ver voor te reizen. Lekker tijd hebben voor je hobby en omgaan met bekenden die dezelfde hobby hebben. Groene recreanten omschrijven zichzelf relatief vaker als gewoon, nuchter, bedachtzaam en kalm. Zij gaan graag hun eigen gang en vinden dat de maatschappij van vandaag toch wel erg hard aan het veranderen is;
- ✔ Ingetogen aqua: recreanten uit de aqua belevingswereld zijn bedachtzaam en geïnteresseerd in cultuur en wat zij kunnen betekenen voor de maatschappij. Ze beschrijven zichzelf als ruimdenkend, rustig, geïnteresseerd in anderen en serieus. In deze groep vinden we relatief vaker ‘empty nesters’, die weer tijd hebben voor hun eigen interesses. Inspirerende maar ook vaak rustige activiteiten horen daarbij. Zij verdiepen zich graag in kunst en cultuur, willen nog volop meedoen met de maatschappij van vandaag en alle veranderingen die zij daarin zien. Deze recreanten houden ook wel van sportieve activiteiten: wandelen, fietsen, nordic walking, kanoën;
- ✔ Stijlvol en luxe blauw: recreanten uit de blauwe belevingswereld zijn zelfverzekerd en vinden dat ze in hun vrije tijd wel wat luxe en stijlvol ontspannen verdienen. Ze zijn zakelijk en intelligent. Ze houden van stijl en klasse, zijn wat meer gericht op de exclusievere vormen van recreatie. Meer exclusieve vrijetijdsbestedingen als wellness en ook bijeenkomsten met VIP arrangementen, zijn populair bij deze belevingswereld;
- ✔ Ondernemend paars: recreanten uit de paarse belevingswereld laten zich graag verrassen en inspireren, met name door cultuur. Nieuwe dingen zien, ontdekken en beleven. Het gewone is vaak niet goed genoeg voor de ondernemend paars ingestelde recreant. Zij zijn op zoek naar een bijzondere ervaring. Vooral cultuur, maar ook activiteit en sportiviteit staan daarbij vaak centraal. Toch zien we na een drukke (werk)periode dat deze recreanten ook erg kunnen genieten van een sauna of wellness arrangement;
- ✔ Creatief en inspirerend rood: Recreanten uit de rode belevingswereld zijn in het algemeen erg creatief, op zoek naar uitdagingen en inspirerende ervaringen. Ze gaan graag buiten de

gebaande paden. Karakterkenmerken als onafhankelijk, intelligent, zelfbewust, artistiek en ruimdenkend passen goed bij deze recreanten. Het onbekende is juist spannend en prikkelend. Recreatie betekent naast sportiviteit en ontspanning ook het zoeken naar vernieuwende stromingen, moderne kunst en andere culturen.

Bijlage IV. Projectenoverzicht

Atlantikwall in het Waddengebied
Dobbepaarden
Verkenning Koehool Lauwersmeer
Wandelroute Ferwert buitendijks
Van Terp naar Terp
Wandelroute kwelder Holwert west
Naar buiten Holwerd
Historisch Claercamppad
Afwijkend route via wandelknooppunten van Historisch Claercamppad.
Kromme Horne
Wandelpad naar zeedijk
Noord-Friese Winkeltjesroute
Fietsroute Oostmahorm Hoek van de Bant
Wandelroute Ferwert Hegebeintum
zoekgebied pilots slibinvang kwelders
Súd Ie
Holwerd aan zee
Opvaarten / waterrecreatie Fyslân Boppe / Skip yn de feart
Wandelverbinding zeedijk
Op paad lâns it Waad
Kwelder Wierum
Wij&Wadvogels
Van dorpentop naar Topdorp
Blijer wadden
Pontje haven Harlingen
Terp fan de Takomst

Blijde Kerk
POV voorland pilot
Mei inoar Griem
Dark Sky / donkerte
Bezoekerscentrum Hegebeintum, Poort naar het terpenland
Staten en Stinzen
Zichtlijn
Dijk van een wijf
Meerboeien Wadvaarders
Naar buiten Holwerd
Kongsi van de Kooi-eend
Ontwikkeling Peazummerlannen
Stelling Heidelberg
Omgevingsproces Ternaard
Natuurcollectief De Waadrâne
Herstel Noordersluis
Bruggen Weeshuislanden
Aardappelbeleefcentrum
Spaane peal
Lanceerinrichting reddingssloep zeedijk
Terpen en Wierdenland
Mondriaanachtige kwelder
Camera Batavia
aanpassen hekwerken
Tribune Rondje Lauwersmeer
Ecolana
Wachten op hoog water

Vishevel Wierum
Garnalefabryk, spoelplek wadlopen, camperplekken
gebiedsontwikkeling Hoek van de Bant
Duiker vervangen door brug
Theaterkerk Nes

LIJST WORDT DOOR DE WERKGROEP NOG AANGEVULD

Via de website (<https://bit.ly/2ECeDlo>) kunt u de projecten raadplegen op kaart. Daarvoor gebruikt u als:

- Gebruikersnaam: opga@f
- Wachtwoord: 37185

RICHTINGGEVEND MET PASSIE

compass4U

 Weusthuis EN Partners

Vitale Waddenkust